

Tevkîfîlik-Kıyâsîlik Bağlamında Molla Ahmed el-Cezerî'nin Esmâ Nazariyesi
Mullah Ahmad al-Cezerî's Nouns Theory In the Context of Attachment Comparison

Ruhullah ÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam İlmi
 Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
 Department of Kalam Science

Şırnak/Türkiye

ozruhullah@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1408-4316.

DOI: 10.34085/buifd.1094648

Öz

Bilgi felsefesi açısından bilginin değeri bilinenin değeriyle eşdeğer kabul edilmektedir. İslam inancında ise bilginin en yücesi, Allah hakkındaki bilgidir. Kelam ilmi Allah'ı konu edindiğinden şeref kartelasının en üstün mertebesine layık görülmüştür. Kelamda Allah'ın kim ve nasıl olduğuna dair birbirinden farklı istidlal yöntemleri geliştirilmiştir. Kur'an ise Allah'ı daha çok Esmâ-i Hüsnâ'sıyla tanıtmıştır. Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ı tanımada ayırıcı bir önemi haiz oluşundan dolayı en değerli bilgi kaynakları arasında sayılmıştır. Bu bakımdan Esmâ-i Hüsnâ'yı bilmek olmazsa olmaz kabilinden zorunlu bir bilgidir. Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ı tanımanın en sahici yolu ve insan idrakine sunulan ilahi bir imkândır. Sahih bir Allah tasavvurunun en sağlam başvuru merciidir. Allah'ı esmâsından tanıma yöntemini seçenlerden biri de mutasavvıf Molla Ahmed el-Cezerî'dir. Cezerî, Allah'ın varlığını, birliğini, yaratıcılığını, benzersizliğini ve alemle olan ilişkisini esmâsı ile ifade etmiş, O'nun her bir ismi farklı bir veçhesinin işareti olarak kabul etmiştir. Ona göre her bir esmâ aynı zamanda ilahî azametinin birer işaretidir. Allah, aşkın ve mutlak zatını, insan idrakine esmâsı yoluyla açmıştır. Bu bakımdan her bir ilahi isim Allah'ın bir yönünün tecellisidir. Hakikatin bir başka veçhesine ışık tuttuğu gibi mevcudatın her bir zerresi de hakikati akseden bir aynadır. Yani varlık Allah'ın varlığının delili, isim ise varlığın ondan olduğunun kanıtıdır. Çalışmada Cezerî'nin Allah tasavvuru Esmâ-i Hüsnâ üzerinden ele alınacak vetemellendirilip mensubu olduğu Eş'arî mezhebine muhalif hususlar tevkîfîlik-kıyasîlik bağlamında temellendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ulûhiyet, Esmâ-i Hüsnâ, Tevkîfî, Kıyasî, Cezerî

Abstract

The value of knowledge is equivalent to the value thing which is known in terms of epistemology. The ultimate knowledge in Islamic belief is knowledge about Allah. Since it is subject on Allah, the science of kalam has been considered worthy of the highest rank in the honor chart. Different methods of inference have been improved about who and how Allah is in kalam. As for that the Qur'an has introduced Allah with His beautiful names (Esmâ-i Hüsnâ). His beautiful names have been regarded among the most valuable sources of information due to its distinctive importance in defining Allah. In respect to this, knowing His beautiful names is a necessary knowledge, not necessarily, but indispensable. His beautiful names is the most authentic way of knowing Allah, a divine opportunity presented by Allah to human comprehension. It is the most authentic reference point for an authentic Allah's envisagement. One of those who preferred the introducing method of Allah from His Names is the mystic Mullah Ahmed al-Cezerî. Mullah expressed Allah's existence, unity, creativity, uniqueness and relationship with the names. He handled with each name as a sign of a different aspect. In Mullah's mystic philosophy, each name is also a sign of divine magnificence. In Mullah's opinion, Allah revealed His transcendent and absolute essence to human comprehension through His Names. In this respect, each divine name is Allah's aspect manifestation. Just as it sheds light on another aspect of truth, every particle of existence is a mirror reflecting the truth. That is to say, existence is the Allah proof existence, and the name is the proof that the existence is from Him. In the study, Mullah's Allah conception will be based on His beautiful names, and its insect originality regarding the divine name will be based in the context of attachment comparison.

Keywords: Kalam, Godhead, His Beautiful Names, Attachment, Comparison, Cezerî

Giriş

Kur'an, Allah'ın varlığından çok birliğini; sıfatlarından çok isimlerini mevzu bahis etmektedir. Esmâ-i Hüsnâ olarak kavramsallaştırılan ilahî isimler Allah'ın kim ve nasıl olduğunu anlatan en öz lü

ifadelerdir. Kur'ân, Allah tasavvurunu esmâ üzerinde inşa ederken Allah'ın kim ve nasıl olduğunu en fazla gündemine alan disiplin ise kelimelerdir. Kelam açısından doğru inancın temeli ancak sağlam bir Allah tasavvuruyla mümkündür. Bu nedenle Sünni kelam ekolleri uluhiyet bahsini sistemlerinin birincil konusu yapmışlardır. Allah ve onunla ilişkili tüm konular ilahiyat üst başlığı altında değerlendirilmiştir. İlahiyat bahsi Allah'ın zat ve sıfatlarından alemle olan ilişkisine kadar birçok alt başlığı ihata eden bir üst başlıktır. Nübüvvet ve ahiret bahisleri ise uluhiyet bahsi çerçevesinde temellendirilmiştir. Kelamda olduğu gibi tasavvufta da Allah'ın kim ve nasıl biri olduğu isim ve sıfatları çerçevesinde araştırılmıştır. Her iki disiplin için en temel istinbat kaynağı ise Kur'an ve sünnettir. Kur'an ve sünnet, Allah'ı isim ve sıfat olmak üzere iki farklı formda tanıtmıştır.

Kelam disiplini olduğu gibi tasavvufta da ilahi isim ve sıfatlar Allah'ı tanıtmada önemli bir işleve sahiptirler. Kelamcılar gibi tasavvufçular için de ilahî isimler Tanrı tasavvurların tasvirinde önemli bir yer işgal ederler. Kelamcılar Allah'ı daha çok sıfatlarıyla tavsif ederken tasavvufçular isimleri ile tanıtmaya yoluna gitmişlerdir. Kelam ve tasavvufun ilahî isimler hususundaki tartışmalı konu başlıklarında biri tevkîfilik ve kıyâsîlik meselesidir. Akli nakle önceleyenler esmâ'nın kıyâsî oldukları görüşünde iken Ehl-i Sünnetin ekseriyeti tevkîfilikten yana görüş belirtmişlerdir. Tevkîfilik-kıyâsîlik tartışması kelamda olduğu gibi tasavvufta da vardır. Bir kısım mutasavvıf tevkiften yana görüş belirtirken diğer bir kısım da kıyâsîlikten yana tavır takınmışlardır. Allah'ı isimleriyle tanıtmaya yol seçen ve esmâ teorisini kıyâsîlik üzerine inşa eden tasavvufçulardan biri de Molla Ahmed el-Cezerî'dir. İlmi mahfillerde hakkettiği kadar tanınmayan Cezerî, 1640 yılında¹ Şırnak'ın Cizre ilçesinde dünyaya gelmiş mutasavvıf bir ediptir.² Botan aşiretinin Ensarî koluna mensup olan Cizîrî, daha çok Ahmed, Cizîrî, Melayê Cizîrî⁴ ve Nîşânî gibi mahlaslarla tanınmaktadır.⁵ Çalışmada en yaygın mahlası olan Cizîrî tercih edilmiştir. Cizîrî'nin meşrebi tasavvuf ana konusu ilahi aşk olan bir Divan'ı bulunmaktadır.⁶ Divan'ın ana teması ilahi aşk olmakla beraber âşık olunan ilahın kim ve nasıl olduğuna dair önemli materyaller içermektedir. Tasavvufta Nakşibendî olan Melayê Cizîrî itikatta Eş'arî'dir.⁷ O aynı zamanda İtikada dair düşüncelerini tasavvufi zaviyeden ele almış bir şairdir. Divan'ında konu ettiği itikadî konuların başında uluhiyet gelmektedir. Allah'ın kim ve nasıl olduğunu şiir dilinin semantik yönüyle ele almış varlığını, birliğini kim ve nasıl olduğunu da isimleri üzerinden temellendirmiştir.⁸

Esmâ-i Hüsnâ'nın Nasstaki Yeri ve Allah'ı Tanıtmadaki Rolü

Esmâ-i Hüsnâ, nass kaynaklı orijinal dini bir terkiptir. Sıfat tamlaması, Arapçadan çok Farsça kullanım formuyla yaygınlık kazanmıştır.⁹ Esmâ-i Hüsnâ terkindeki tamlamanın tamlayanı olan esmâ, iştikak açısından biri "nişan, alamet" anlamındaki *vesm*, diğeri "seçkinlik, yücelik ve yükseklik" anlamındaki *sumuv* kökünden türeyen isim kelimesinin çoğuludur.¹⁰ Kökün bir anlamı Allah'ın zatı yönüyle aşkınlığına; aleme dönük boyutuyla da içkinliğine işaret eder. Allah, zatı ve mahiyetiyle her türlü beşerî idrakten tenzih edilirken isim ve sıfatlarıyla da insan bilincine yakınlığına yaklaştırılmıştır. Esmâ'daki belirlilik, bir yönüyle nitelik diğeri yönüyle de nicelik mükemmelliğine matuftur. Her türlü kusursuz nitelik Allah'a mahsus olduğu gibi o, tüm noksan sıfattan münezzehtir.¹¹

İslam'ın iki temel kaynağından biri olan Kuran, Allah'ın kim ve nasıl olduğunu esmâsı ile tanıtmıştır. Dört ayrı sûrede en güzel isimlere sahip olduğunu belirtmiş,¹² en güzel isimlerle müsemma olduğunu beyan etmiştir. Her dört sûrenin ortak vurusu yanlış Tanrı tasavvurlarının reddine ve sahih bir Allah tasavvurunun inşasına dairdir. Esmâ-i Hüsnâ Kur'ân'ın olduğu gibi

¹ Detaylı bilgi için bkz. Qanatê Kurdo, *Tarîxa Edebyeta Kurdî* (Stockholm: Weşanên Roja Nû, 1983), 90. Muhammed Emîn Zeki Bey, *Meşahiru'l-Kurd ve Kürdistan fi ahdi'l-İslamî* (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1947), 348-349.

² Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Yâkût el- Hemevî, *Mucemu'l-udebâ* thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru'l-Garb el-İslamî, 1993), 2/273.

³ Belic Şirko, *el-Kadiyyetü'l-Kurdiyye* (Mısır: Matbaatü's-Se'ade, 1930), 22.

⁴ Halid Cemîl Muhammed, *Melayê Cizîrî Sevgi Ve Güzelligin Şairi*, çev. Ümit Demirhan (İstanbul: Hivda Yayınları, 2008), 13.

⁵ Şerefxan Bidlîsî, *Şerefnâme* (Erbil: Matbaatü vezaretü't-terbiyye, 2001), 147.

⁶ Divan'ı hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdulcebbar Kavak, "Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında el-İkdu'l-Cevherî fi Şerh-i Dîvani'ş-Şeyhi'l-Cezerî", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 56-61.

⁷ Nayif Tahir Mikail, *eş-Şeyhu'l-Cezerî nahcuhü ve 'akîdetühü min hilali diwanihi'ş-şi'ri* (Duhok: Spîrêz 2005), 48.

⁸ Mikail, *eş-Şeyhu'l-Cezerî nahcuhü ve 'akîdetühü min hilali diwanihi'ş-şi'ri*, 45.

⁹ Akil Hüseyin Akil, *Mevsuetu Esmâ'l-lahi'l-Hüsnâ* (Beirut: Daru İbni Kesir, 2009), 1/132.

¹⁰ Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Daru'l-Fikr, ts), 6/110.

¹¹ Ahmed Zivingî, *el-'Akdu'l-cevherî fi şerhi Diwani'ş-Şeyhi'l-Cezerî* (Sam: Daru Nuru's-Sabah, 1996), 13.

¹² A'raf 7/180; Haşr 59/24; İsrâ 17/10; Tâhâ 20/8.

sünnetin de önemli konusudur. Buna göre İslam Peygamberi Allah'ın doksan dokuz isme sahip olduğunu bildirmiştir.¹³ Hadis kaynaklarında geçen doksan dokuz sayısı üzerinde tartışma bulunmakla birlikte bildirilen isimlerin dışında başka isimlerle anılması da bir başka tartışma konusudur. Doksan dokuz sayısını tartışma konusu yapan iki nedenden biri rivayet tarihlerindeki isim farklılığı ikincisi de isim listelerinde yer almayan bazı isimlerin Kuran'da Allah'a izafe edilmiş olmasıdır. Bu yüzden Kur'an ve hadis merkezli isim listesi mukayesesi doksan dokuz sayısını problemlili kılmıştır. Gazzâlî, ilahî isimlerin doksan dokuzdan ibaret olmadığını, 'doksan dokuz' sayısının kesretten kinaye bir kullanım olduğunu savunmuştur.¹⁴ Buna göre doksan dokuz sayısından kasıt isimlerin tam listesi değil en meşhur olanlarıdır.

Esmâ-i Hüsnâ, isim olmakla beraber aynı zamanda sıfat ifade eden manalardır. Her biri belli manalar taşıyan köklerden türemişlerdir. Zira isim lafzıyla zatı isimlendirdiği gibi aynı zamanda manasıyla da nitelemektedir. Bunlar sadece şeref lakabı veya âlem değil aynı zamanda zatta bulunan hakiki manalardır.¹⁵ Bu yönüyle her bir isim Allah'ın farklı bir veçhesine delalet eden bir sıfattır. Sıfatların çoğu isimlerden müştaktır. Beyhakî, isim-sıfat arasındaki karşılıklı ilişkiyi 'Allah'ın isim ve sıfatları vardır, isimleri sıfatları, sıfatları ise zatındaki manaların ifadesidir'¹⁶ şeklinde ifade etmiştir. İsim-sıfat ilişkisi daha çok delalet açısından farklılaşmıştır. Delalet açısından isimler üç çeşittir. Birincisi, zata ikincisi zat ile kaim olan sıfatlara üçüncüsü de fiillere delalet edenlerdir.¹⁷ İlahî isimlerin mana ve delalet açısından bilinmesi iki noktadan önem arz etmektedir. Birincisi Allah'ın tüm yönleriyle tanınması, ikincisi de hangi ismin hangi yönüne işaret ettiğinin bilinmesine matuftur. Buna göre her bir ismin bir vazediliş gerekçesi vardır.

Esmâ-i Hüsnâ terkindeki tamlanan olan hüsnâ ise ism-i tafdil sığası kalıbında en güzel olan anlamındadır. Gramer açısından tafdil formu, kelimenin taşıdığı anlamın zirvesini ifade eden sığadır. Sığanın taşıdığı anlam türevlerini içinde barındıran kapsamlı ve mutlak olana delalet eder. Buna göre güzelliğin sebebi esmâ değil esmâ'nın tesmiye ettiği müsemma olan Allah'tır. Allah'ın güzelliği zatından esmâ'nın ise O'na olan nispetindedir. Esmâ-i Hüsnâ terkindeki tahsis lamı ve tafdil sığasının birlikte kullanılması bir nevi noksatsız mükemmelliklerin bir tek O'na özgü olduğunun işaretidir.

Kur'an'ın Esmâ Nazariyesi

Kur'an dört farklı sûrede ama aynı minvalde Esmâ-i Hüsnâ'ya atıf yapmıştır. Bunlardan ikisi yanlış tanrı tasvirinin reddi diğer ikisi de sahih Allah tasavvurunun inşası hakkındadır. Esmâ'yı konu edinen ilk sûre İsrâ'dır. Kur'an stratejik yöntem gereği önce yanlış olanı reddetmiş akabinde doğru olanı beyan etmiştir. İsrâ, Cahiliyenin yanlış tanrı tasavvurunu "De ki: İster Allah deyin ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır"¹⁸ ayetleriyle eleştiri konusu yapmıştır. Kur'an'a göre esmâ'nın çokluğu aynı zatın çokluğunu gerektirmez. Kuran, İsrâ ile yanlış tanrı tasavvurunu belirtmiş, A'raf ile yanlışın ne olduğunu detaylandırmıştır. A'raf'a göre "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın" şeklindedir.¹⁹ Kur'an, İsrâ ve A'râf ile yanlış tanrı tasavvurunu reddetmiş, Tâhâ ve Haşr ile doğru Allah tasavvurunun nasıl olduğunu beyan etmiştir. Doğru tasavvurun ortak teması ise Esmâ-i Hüsnâ'dır. Tâhâ'ya göre en doğru Allah tasavvuru²⁰ tevhitir. Haşr ise tek olan Allah'ın kim ve nasıl

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el- Buhârî, *el-Câmi 'u'l-müsnedü's-şâhîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dar İbn Kesîr, 1987), (Kitâbü't-tevhîd) 12. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dar ihya turasu'l-Arabi, ts.), (Kitâbü'z-Zikr) 2/2677.

¹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ 'illâhî'l-hüsnâ*, thk. Bessam Abdurahmân el-Canî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2003), 123.

¹⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er- Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfat*, thk. Seyyid Muhammed Bedreddîn Ebu Firâs el-Halebî (Mısır: el-Matbaatü's-Şerkiyye, 1323), 23.

¹⁶ Ebu Bekr Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfat*, thk. İmamuddîn Ahmed-Haydar (Beyrut: Dâru'l-Kutübü'l-İlmiyye,, 1985), 98.

¹⁷ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el- Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1967), 116-126.

¹⁸ İsrâ 17/110-111.

¹⁹ A'râf 7/180.

²⁰ "Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na mahsustur." Tâhâ 20/8.

olduğunu kutsi niteliklerle betimlemiştir. On beş kutsi özellikle²¹ tek ve ötekisiz olduğunu temellendirmiştir. Kuran, çift yönlü esmâ nazariyesiyle bir yandan yanlış tanrı tasavvurlarını reddederken diğer yandan doğru ve sahih Allah tasavvuruna dikkat çekmiştir. Hem Allah'ın ne olmadığına hem de ne olduğuna işaret etmiştir. Allah'ın sübûti esmâsı ne olduğuna selbî olanları da ne olmadığına delil gösterilmiştir. Allah, zatı ile bilinmez iken esmâsı ile bilinen kabul edilmiştir. Selef gibi²² Cizîrî de Allah'ın salt akli ve mantuki nazariyelerle doğru tanınmayacağına dikkat çekmiştir.²³ O, Allah'ın kühünü kavramaya yönelik her türlü akli yürütmenin acizlikle sonuçlanacağını savunmuştur.

Ser bi 'icazê didirit quwwetê derrakeê ma

Rece'e'l-'eqlu kelîlen we meta qama qe'ed

Çekemez sıkletini yüksek idrakimiz bunları anlamada

Yorgun düşer akıl aciz kalır kalkış için her çabada²⁴

Melayê Cizîrî'ye göre Allah'ın gerçek anlamda kavranamayışın nedeni²⁵ aklın sınırlı, fehmin kısıtlı oluşudur. Bu nedenle Cizîrî, Kuran'ın önerdiği şekliyle²⁶ Allah'ı Esmâ'sı üzerinden tanımaya ve tanıtmaya çalışmıştır. Kur'an'ın Allah'a attığı²⁷ bazı isimler yalın ve mutlak bazısı mücerret ve belirsiz bazısı da belirlilik formundadır. Kur'an, Allah'a belirlilik takısıyla almışaltı,²⁸ belirsiz mücerret, temyiz ve haber formunda altı,²⁹ muzaf-özne terkihi ile yirmi dokuz, 'zu' edatıyla da sekiz isim izafe etmiştir. Netice itibarıyla Kur'an'ın farklı form ve sentaklarla Allah'a izafe ettiği toplam isim sayısı yüzdür.

Sünnette Esmâ-i Hüsnâ

Esmâ-i Hüsnâ'yı konu edinen sahih rivayetlerin tamamı Ebu Hureyre'ye dayanmaktadır. Ebu Hureyre rivayeti harici diğer rivayetler zayıf kategorisinde değerlendirilmiştir. Rivayet listeleri arasında da bir konsensüs söz konusu değildir. Örneğin Tirmizî'nin isim listesinde yer alan yirmi beş isim, İbni Mace'de yer almazken İbni Mace listesinde yer alan yirmi isim de Tirmizî listesinde yer almamıştır. Tirmizî listesinde doksan dokuz isim bulunurken³⁰ İbni Mace listesi yüz isimden

²¹ Haşr 59/22,23,24.

²² Selef, Allah'ın hakikatini araştırma sürecinde takdis, tasdik, keff, sukût, imsak, marifet ehline teslimiyet neticesinde hâsıl olan acz-i itiraf etmeyi bir erdem olarak kabul etmiştir. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-İ'tikad* (Kahire: Daru'n-Nasaair, 2009), 67; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el- Eş'arî, *el-İstihsan fi İlmi'l-Kelam*, thk. Muhammed Emin ed-Dennavi, sad. el-Lum'a (Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2012), 58.

²³ Ahmet Erkol, "Cizîrî'nin Divanında Akıl Eleştirisi", *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, (İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 136.

²⁴ Molla Ahmed Cizîrî, *Dîwan* (Şam: Daru Nuru's-Sabah, 1996), 221.

²⁵ "Key bi Xaliq nezerê qasirê mexluqê resed" (Nasıl anlasın kısır fehmiyle mahlûk Halikını) Cizîrî, *Dîwan*, 223.

²⁶ Zeyn Muhammed Şahâtâ, *Esmâ'ullahi'l-hüsnâ mine'l-Kur'âni'l-Kerim ve'l-Hadisi-sahih* (Kahire: Daru Hudr, 1997), 323.

²⁷ Kuran'ın esmâ listesini ilk belirleyenlerden biri Ebu Zeyd El-Ensari (215/830)'dir. Süfyan b. Üyeyne'nin tasvip ettiği isim listesini Zeccaci (ö.340), etimolojik açıdan tahlile tabi tutmuştur. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez- Zeccâci, *İştikâku esmâ'illâh*, thk. Abdülhüseyn el-Mübarek (Beyrut: Daru'l-fikr, 1986), 121..

²⁸ Bu guruba dahil olan esmâlar şunlardır: er-Rahman, er-Rahim, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selam, el-Mü'min, el-Muheymîn, el-Aziz, el-Cebbâr, el-Mutekabbir, el-Hâlik, el-Bârî, el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Âlim, es-Semî', el-Basîr, el-Latif, el-Habîr, el-Halim, el-'Azim, el-Ğafûr, el-'Ali, el-Kebîr, el-Kerîm, el-Ekrem, er-Rakîb, el-Hâkim, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavi, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâhid, es-Samed, el-Kadîr, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Evvel, el-Ahîr, ez-Zahir, el-Batın, el-Mute'âl, el-Berr, et-Tevvâb, el-Ğaniy, el-Kâhir, el-Mevla, en-Nasîr, el-Melik, el-Hallâk, el-A'la, el-Mubîn, el-Ehed, el-Muste'ân, el-Muhyi, el-Hâdî.

²⁹ Belirsiz formdaki isimler şunlardır: Rabbun, İlahun, Hafizan, Kâfîn, Kaimun, Fa'alun, Hakemen, Şekuran, Mukiten, Hasiben, Mucibun, Vasî'un, Şehidun (ve Şehiden), Şakirun (ve Şakiren), Muhitun (ve Muhiten), Raufun (ve Raufen), 'Afuvvun (ve 'Afuvven), Kefilen, Hafiyen, Karibun ve Hayrun.

³⁰ Tirmizî listesinde yer alan doksan dokuzluk esmâ şu şekildedir: Allah, er-Rahman, er-Rahim, el-Melik, el-Kuddus, es-Selam, el-Mu'min, el-Muheymîn, el-Aziz, el-Cebbar, el-Mutekebbir, el-Halîk, el-Barî, el-Musevvir, el-Ğafur, el-Kahhar, el-Vehhab, er-Rezzak, el-Fettah, el-Alim, el-Kabid, el-Basit, el-Hafid, er-Rafî', el-Mu'iz, el-Muzil, es-Semî', el-Basir, el-Hakem, el-'Adl, el-Latif, el-Habir, el-Halim, el-'Azim, el-Ğafur, eş-Şakur, el-'Aliy, el-Kebir, el-Hafiz, el-Mukit, el-Hasib, el-Celil, el-Kerim, er-Rakib, el-Mucib, el-Vasî', el-Hakim, el-Vedud, el-Mecid, el-Ba'is, eş-Şehid, el-Hak, el-Vekil, el-Kaviy, el-Metin, el-Velîy, el-Hamid, el-Muhsi, el-Mubdî', el-Mu'id, el-Muhyi, el-Mumit, el-Hay, el-Kayyum, el-Vacid, el-Macid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kadir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Ahîr, ez-Zahir, el-Batın, el-Valî, el-Mute'ali, el-Ber, et-Tevvab, el-Muntekim, el-'Afuv, er-Rauf, Malike'l-Mülk, zu'lCelâli ve'l-İkram, el-Muksit, el-Cami, el-Ğani, el-Muğni, el-Mani, ed-Dar, en-Nafî, en-Nur, el-Hadî, el-Bedî', el-Baki, el-Varis, er-Reşid, es-Sebur. Tirmizî, Sünen, v, 530-531, h.n. 3507.

oluşmaktadır.³¹ İki listenin ortak ve ayrı isimlerin toplamı ise yüz yirmi beştir. Esmâ listelerinin birbirinden farklı oluşu 'doksan dokuz' sayısının ihtilaf konusu olmasına neden olmuştur.³² Bazı alimler 'doksan dokuz' sayısını kesretten kinaye şeklinde yorumlarken diğer bir kesim de sayının rakamsal bir değer ifade etmekten öte sayısal belirsizliğin muhatabı gayrete getiren bilinçli bir müphemlik olduğu görüşünü savunmuşlardır.³³ Doksan dokuz sayısının kesretten kinaye oluşunu destekleyen bir delil de Kuran'da geçen ilahi isimlerdir.³⁴

1. Melayê Cizîrî'nin Esmâ Nazariyesi ve Listesi

Esmâ-i Hüsnâ, Kur'an merkezli sünnet destekli teolojik bir konudur. Esmâ ile Allah'ı isimlendirmek Kur'an ve sünnetin ortak vurgusudur. Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın kim ve nasıl biri olduğunun temellendirilmesi bakımından kelam için ilahiyatın temel konu başlıklarından biri olmuştur. Esmâ'nın tevkîfliliği ya da kıyâsîliği ise önemli bir kelamî tartışma konusudur. Bazı ekoller esmâ'nın tevkîfliliğini diğer bir kısım da kıyâsîliğini savunmuşlardır.³⁵ Cüveynî, Eş'arî mezhebinin görüşünü şu şekilde özetlemiştir: "Biz, nassın Allah hakkında meşru gördüğü isim-sıfatlarla Allah'ı niteler, nassın Allah için uygun görmediğini ise Allah'a atfetmekten imtina ederiz. Nasta hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir emrin bulunmadığı isim ve sıfatlar hususunda ise ne helalliliğine ne de haramlığına hükmederiz."³⁶ Râzî ise daha net bir ifadeyle Eş'ari mezhebinin esmâ konusundaki tercihinin kıyâsî değil tevkîfî³⁷ olduğunu savunmuştur. Gazzâlî, isim ve sıfatları birbirinden ayırarak sıfatların kıyâsî isimlerin ise tevkîfî olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Eş'arî ekolünün genel görüşü bu olmakla beraber mezhep içi muhalif sesler de yok değildir. Genel görüşe muhalefet eden mütekellimler olduğu gibi mezhep mensubu mutasavvıflar da vardır.³⁹ Bunlardan biri de Molla Ahmed el-Cezerî'dir. İtikatta Eş'arî bir mutasavvıf olan Cizîrî, esmâ'nın tevkîfliliğinden çok kıyâsîliğinden yana tavır takınmıştır.⁴⁰

Melayê Cizîrî söz konusu meselede bu isimlerin kaç isimden ibaret olduğundan çok işlevi önemlidir. Ona göre esmâ Allah'ın varlığından birliğine; yaratıcılığından benzersizliğine ve alemle olan ilişkisine dair başvurulması gereken ilk kaynaktır. Zira esmâ'nın her biri Allah'ın farklı bir veçhesinin işaretidir.

Da şahidê esmâ bi hemî wechî binasîn

*Yek mestê Samed kir bi yekî neqşê senem da*⁴¹

Bu ibtilada birliğine tanık kıldı esmânın her birini

Kimini âşık kıldı Samedi zatına puta tutkun kıldı kimini

³¹ İbni Mace'nin yüzüklük esmâ listesi ise şu şekildedir: Allah, el-Vâhid, es-Samed, el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir, el-Batin, el-Halik, el-Bair, el-Musavvir, el-Melik, el-Hak, es-Selam, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Aziz, el-Cebbar, el-Mutekabbir, er-Rahman, er-Rahim, el-Latif, el-Habir, es-Sami', el-Basir, el-'Alim, el-'Azim, el-Berr, el-Mute'ali, el-Celil, el-Cemil, el-Hay, el-Kayyum, el-Kadir, el-Kahir, el-'Ali, el-Hakim, el-Karib, el-Mucib, el-Ğani, el-Vehhâb, el-Vedud, eş-Şekur, el-Macid, el-Vacid, el-Vali, er-Raşid, el-'Afuv, el-Ğafur, el-Halim, el-Kerim, et-Tevvab, er-Rab, el-Macid, el-Veli, eş-Şehid, el-Munib, el-Burhan, er-Rauf, el-Mubdi', el-Mu'id, el-Ba'is, el-Varis, el-Kavi, eş-Sedid, ed-Dar, en-Nafi', el-Baki, el-Vaki, el-Hafid, er-Rafi', el-Kabid, el-Basit, el-Mu'iz, el-Muzil, el-Muksit, er-Rezzak, zu'l-Kuvveti'l-Metin, el-Kaim, ed-Daim, el-Hafiz, el-Vekil, el-Fatir, es-Sami', el-Mu'ti, el-Muhyi, el-Mumit, el-Mani', el-Cami', el-Hadi, el-Kafi, el-Ebed, el-'Alim, es-Sadık, en-Nur, el-Munir, et-Tam, el-Kadim, el-Vitr, el-Ehad, es-Samed. İbni Mace, Sünen, II, 1269, h.n. 3861.

³² Zeccâcî, *İştikâku esmâ 'illâh*, 76.

³³ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinat an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 25.

³⁴ Kur'an'da Allah'a atfedilen ama Tirmizî listesinde yer almayan isimlerin bir kısmı şunlardır: Rab, el-İlah, el-Muhit, el-Kadir, el-Kafi, eş-Şakir, el-Hakim, el-Kahir, el-Mevla, en-Nasir, el-Melik, el-Kefil, el-Hallak, el-Ekrem, el-A'la, el-Mubin, el-Hafi, el-Karib, el-Ahad Ğafir, Fatir, Refi, Ğalib, Kaim, Hafiz, zu'l-Celâli ve'l-İkram.

³⁵ Örneğin başta Mutezile ve aklı vahye önceleyenler esmânın tevkîfî değil kıyâsî olduğunu savunmuşlardır. Teftâzânî Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-, *Şerhu'l-Âkâid*, thk. Ali Kemal (Beirut: Dâru İhyau't-turas el-Arabî, 2014), +/341; Sa'düddîn et- Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid* (Beirut: 'alemü'l-kütüb, 1979).

³⁶ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli el- Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâi'i'l-edilleti fi uşûli'l-i'tikâd* (Beirut: Darü'l-ma'rife, 1985), 115.

³⁷ Ebü'l-Fazl Adudüddîn el- İcî, *el-Mevâkıf fi 'ilmi'l-kelem* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, ts.), 332.

³⁸ Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ 'illâhi'l-hüsnâ*, 154.

³⁹ Ebu Abdullah el-Hâlimî, *el-Minhâc fi Şuubi'l-İmân*, nşr. M. Hilmi Fûde (Beirut: 1979), 123.

⁴⁰ Mikail, *eş-Şeyhu'l-Cezerî nahcuhü ve 'akidetühü min hilali diwanihî's-şî'ri*, 105.

⁴¹ Zivingî, *el-'Akdu'l-cevheri fi şerhi Diwani's-Şeyhi'l-Cezerî*, 12.

*'Âlem bi 'âlem ew neseq bû ayinê esmâe Heq
Nura tecellaya teteq 'eks û xiyalek sade da⁴²*

Bu tarz ile bütün âlem ayna oldu Hakk'ın isimlerinde
Varlıkta tecelli eden nur aksedip göründe hayal suretinde

Melayê Cizîrî, tasavvufî düşünceleri gibi itikadî konulara dair yaklaşımını da şiir diliyle ifade etmiştir. Cizîrî için en önemli itikadî konu Allah'tır. Allah'ın varlığı ve birliğine dair en sahih kaynak da esmâsıdır. O, Allah tasavvurunu esmâ üzerinden temellendirirken mezhebi mensubiyeti gözetmemiş ve muhalif görüşlerden yararlanmayı da ihmal etmemiştir. Eş'arî olmasına rağmen Mutezile gibi kıyâsîliği uygulamıştır. Nassın esmâ listesine bağlı kalmamış sübûtu nasla sabit olan esmâları Allah'a atfettiği gibi ana dili Kürtçe ile de Allah'a isim atfetmiştir. Bu duruşuyla mezhep içi özgünlüğe sahip olduğunu göstermiştir.⁴³

Tevkîfî Esmâlar

Melayê Cizîrî, esmâ nazariyesine Allah ismini serlevha etmiş, isimlerin ism-i a'zamı olarak kabul etmiş geriye kalan tüm esmâyı Allah'ın sıfatı olarak yorumlamıştır. Onun Divan'ında her ismin bir muadili var iken müradifi olmayan tek isim Allah'tır. O, Kürtçede Allah yerine Xudê ismi yaygın kullansa da ismin özel ve müstesna oluşuna gölge vehmi düşürmemek için Xudê lafzı ile beraber Allah lafzını kullanmıştır. Xudê ismini daha çok kelimenin kök anlamı olan sahip, rab anlamında kullanmıştır.

*Tu binê sazê bi awazi çi rengî me dixwazit
Allah Allah bi Xudê qet dibihê ev çi xitab e*

Gel bak müzik aletlerine ne tür taleplerde bulunmakta bizden
Allah Allah billahi duyuyor musun bu nasıl bir hitaptan ⁴⁴

Melayê Cizîrî'nin tasavvurunda lâfzatullâh müsemma açısından Allah'a has olduğu gibi tesmiye açısından da O'na özgüdür.⁴⁵ Allah ismi, ezeli ve ebedi gibi bir tek O'na özgü nitelikler bağlamında zikredilmiştir. Cizîrî, Allah'tan başka hiçbir şeyin mevcudiyetini ikrar ve tasdik etmeyeceğini ifade ederek hudûs ile kıdem sözcükleri arasında tibak sanatını uygulamış, mevcudiyetinin ezeli ve ebedi ikrar ve tasdikini zatına hasretmiştir.⁴⁶ Varlık teorisi gereği yaratılanlara hâdislik vasfını isnat ederken yaratana ise kıdem sıfatını tahsis etmiştir. Allah ismini de hem varlığının ezeliyetine hem de ebediyetine delil göstermiştir.

*Bil ji Sultanê Qidem min bi tu iqrarê nehin
Ger li kaba me nihin metkqen û bizmarê hudus⁴⁷*

İnanmam asla tasdik etmem Ezel Sultan'ından gayrını
Delselerde matkap ve çiviyle hudusun âşık kemiğimi

*Allah sehergaha ezel yelmûmê 'işqa şu'le da
Nûra Cemâla lem yezel zatê tecellaya xwe da
Ezel seherinde yaktı Allah aşk mumunu
Zatında gösterdi ebedi güzellik nurunu⁴⁸*

⁴² Zivingî, *el-'Akdu'l-cevheri fi şerhi Dîwani's-Şeyhi'l-Cezerî*, 851.

⁴³ Mikail, *eş-Şeyhu'l-Cezerî nahcuhü ve 'akidetühü min hilali dîwanihi's-şi'ri*, 106.

⁴⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 511.

⁴⁵ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sîfât*, 24.

⁴⁶ Muhammed Emin Doskî, *Şirovekirina Diwana Melayê Cizîrî* (Duhok: Sipîrêz, 2007), 2/176.

⁴⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 159.

⁴⁸ Cizîrî, *Dîwan*, 847.

Allah, ismiyle tek olduğu gibi ilahlığıyla da tek İlah'tır. İbadet etti-ibadet eder manasındaki *elehe ye'lehu* kökünden türeyen ilah, eşsiz ve benzersiz ma'bûd veya ibadete layık olan mutlak Tanrı anlamındadır. Kur'an terminolojisinde ilah, isimleşmiş mastardır.⁴⁹ Cizîrî de "ilah" ismini, Allah dışındaki varlıklar için doğrudan kullanmaz, daha çok muhatabın dilinden aktarma yoluyla hikâye eder. Kur'an'daki ilah ismi, tanrı cins isminin bire bir karşılığıdır. İlah ismi Allah has isminin yerini tutmayan cins bir isimdir. Cizîrî de bilinçli olarak ilah/Xudê ismini tanrı ve rab anlamında kullanmıştır.

Îlahî nêrgiza mey mest û nazik
Ji destê xwar û bedxawahan biparîz⁵⁰
İlahi, serhoş ve nergiz gibi nazik olan boyluyu
Sen koru kötü huylu müfsitlerin elinden sevgiliyi

Melayê Cizîrî, Allah'ın ilah oluşunu Rab ismi üzerinden işlemiştir. Tirmizî hariç Kur'an ve hadislerin esmâ listesinde yer alan Rab, tevkîfî isimlerdendir. *Rab*, sözlükte terbiye etmek, sahip olmak ve ıslah etmek manasındadır. İlahî bir isim olarak Allah'ın eşsiz terbiyesini ve mahlûkatı üzerinde yönetici ve otorite sahibi olduğunu ifade eder. Etimolojik açıdan Rab kelimesinde biri kelimenin kendisinden diğeri kullanımından kaynaklanan iki mübalağa unsuru vardır. Rab kelimesinin kendisinden kaynaklanan mübalağa unsuru 'ba' harfinin tekerrürüdür. Kelimenin kullanımından kaynaklanan mübalağa unsuru ise aslı mastar olduğu halde ism-i fail yerine kullanılmasıdır. Arapçada mastarın özne yerine kullanılması failin fiildeki kemaline delalet eder. *Rab* isminin içerdiği mananın zirvesini taşıması bu yüzdendir. *Rab* ismi ile alakalı dikkat çekici diğeri bir husus ise Kur'anî kullanımın hiçbir yerinde el takısı almamış olmasıdır. Kur'an'da geçen Rab kavramı daha çok isim tamlamasında tamlanan olarak geçmektedir. Cizîrî, *Rab* ismini çoğunlukla nida harfi ile niyaz ve münacat bağlamında dizilerine konu etmiştir.

Ya Rab ew rûh in mucessem yan mîsalê rûh in ew
Lew bi sir caman dibexşin nazikên şîrînkêlam⁵¹
Ya Rab, cisimli ruhlar mı yoksa ruh-misal varlıklar
Gizlice sırlı kadehleri sunan tatlı sözlü sakiler

Melayê Cizîrî'ye göre bir varlığın Tanrı olabilmesi için her şeyden önce hayat sahibi olması gerekir. Hayattan türeyen *hayy* ismi mutlak diri, ebedi hayat sahibi, her canlıya hayat veren anlamındadır. Kur'an ve sünnetin esmâ listelerinde yer alan Hayy ismi, Ferra'ya göre hayatın çoğuludur. Hayat da çoğul olduğuna göre *Hayy*, çoğulun çoğuludur. Allah'ın bir ismi olarak Hayy, tüm dirileri dirilten mutlak diri demektir.⁵² Cizîrî'ye göre hayatın kaynağı *Hayy* olan Allah'tır.

Herdu rûh yek nûrê tav in çerxek û du stêr di nav in
Herdu dane murxê dav in ismê Heyy dav lê veda ye⁵³
Bir güneşten beslenir iki ruh iki yıldız gibidirler bir semada
Kuş avında tanedir her ikisi Hayy'ın kurduğu bu tuzakta

Allah hayat sahibi olduğu gibi aynı zamanda varlıkları yokluktan varlığa çıkararak yaratıcı olan Hâlık'tır. Halk mastar kökünden türeyen Hâlık ilahi bir isimdir. Kur'an terminolojinde Hâlık, ismi fail kalıbıyla yapılan eylemden çok eylemin faili anlamındadır. Allah'ın mutlak yaratıcılığına ve

⁴⁹ Allah lafzının istikak kökleri için bkz. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 2005), 1/87-91.

⁵⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 273.

⁵¹ Cizîrî, *Dîwan*, 422.

⁵² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil Aytanî (Beirut: Daru'l-Marife, 2005), 69. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 43.

⁵³ Cizîrî, *Dîwan*, 534.

yaratmasının eşsizliğine işaret eder. Cizîrî, Hâlık ismini Kur'ânî kullanıma uygun şekilde dilberini en güzel surette yaratan yaratıcı anlamında kullanmıştır.

*Mey ku biçit saxarê di destê wê dilberê
Sondê bi Xaliq dixum roj e burca Hemel⁵⁴
O dilberin eliyle mey dökülünce kadehe seherde
And olsun Halık'a o an sanki güneş oğlak burcunda*

Kur'ân tasvirinde Hâlık olan Allah, sadece bir kere yaratan değil her daim yaratılışla hemhal olan Hallâk'tır. Hâlık gibi halk kökünden türeyen Hallâk, mübalağa ile ism-i faildir. Hep yaratan, daima yaratan, durmadan yaratan, yaratmaktan bıkip usanmayan bir anlam vurgusuna sahiptir.⁵⁵ Kur'ân⁵⁶ ve sünnet kaynaklı Hallâk ismi, her türlü deist anlayışı reddeden aktifliğe sahiptir. Allah Hâlık ismiyle yoktan var edici, Hallâk ismiyle her an yaratmaya ve hayata aktif müdahil olduğu⁵⁷ gibi yarattığını başıboş bırakmayandır.⁵⁸ Cizîrî, Allah'ın Hallâk olduğuna değişik bağlamlarda işaret etmiştir. Kök anlamıyla bir zata mahiyet, mahiyete hüviyet anlamı katan Hallâk'⁵⁹ yaratıcılığın devamı olan anlamında kullanmıştır.

*Ev şikl û sûret sewwirîn esl li bala zeyyinîn
Nisbet bi wan em saye yîn tertîbê Xellaqî we da⁶⁰
Bu şekil ve suretlerin aslı tezyin edilmiş yüce bir makamda
Onlara nispetle birer gölgeyiz biz Hallak'ın takdir ve tertibinde*

Kelamî bir kavram olarak halk daha çok varlık ve oluş konusunda mevzubahis edilirken tasavvufta yaratılmışların hakkın nefesinden bir pay ile birleşmesi neticesinde varlığın yokluktan vücûda gelmesi anlamında kullanılmaktadır.⁶¹ Melayê Cizîrî, halk'ı tasavvufî kullanıma paralel 'görünürde var olan şekil ve suretlerin aslında yok olduğu, yokluktan varlığa Hallâk bir yaratıcının takdir ve tertibi ile vücûda geldiği' anlamında kavramsallaştırmıştır. Tasavvuf terminolojisinde Hallâk, bir yönüyle Allah'ın süreklilik arz eden yaratma eyleminin mükemmelliğine diğer yandan kulun acziyetine işaret etmektedir.⁶² Cizîrî'ye göre her türlü beşerî kavram ilahî kudretin yaratılış mükemmelliğini ifade etmekte kifayetsizdir.⁶³

*Ya reb ji çi rû leb bi senaya te kuşayem
Subhaneke len uhsîye fi şe'nike hemda⁶⁴
Ya Rab, ne yüzle açmışım ağzımı sena etmek için seni
Ne kadar övsem de saymaya gücüm yetmez ki kadrini*

Allah gerçek Hâlık ve Hallâk olduğu gibi aynı zamanda Fâtır'dır. Fâtır ismi Kur'an⁶⁵ ve Sünnet'in esmâ listelerinde yer alan ilahi isimlerden biridir. Sözlük anlamıyla var eden, yokluktan varlığı

⁵⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 14.

⁵⁵ İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab*, 1/456.

⁵⁶ Yasîn 36/18.

⁵⁷ Melayê Cizîrî, "O her an bir istedir" ayetini delil göstererek 'Kulle yewmin huwe fi şe'nin nebî xafilê jê' (Unutma ki o her gün bir tasarruftadır. Gafil olma ondan) Allah'ın her an hayata aktif ve aktüel müdahil olduğuna göndermede bulunmuştur. Cizîrî, *Dîwan*, 219.

⁵⁸ "İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?" Kıyâme 75/36.

⁵⁹ İsfahanî, *el-Müfredât*, 39.

⁶⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 751.

⁶¹ Ferid Kam-Mehmet Ali Ayni, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi / Vahdet-i Vücut ve Panteizm / İbn Arabî'yi Niçin Severim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 62.

⁶² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitap Evi, 2009), 79.

⁶³ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 14.

⁶⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 14.

⁶⁵ Fâtır, Kur'an'da müstakil isim formuyla Allah'a altı yerde zıfâde edilmiştir. Bunlar, En'am 6/14; Yusuf 12/101; İbrahim 14/10; Fâtır 35/1; Zümer 39/46; Şurâ 42/11. Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-amarife, 2009), 712-713.

çıkaran, yarattığı varlığa fitratına uygun biçim verendir.⁶⁶ Cizîrî, “Allah Sehergaha Ezel” adlı gazelinde, Fâtır ismini kelimenin kök anlamına uygun bir şekilde Allah’a atfetmiştir.

*Herfên kişandî Katibî nûra di rûh û qalibî
Yek yek bi ismê Wahibî î'rab û cezm û nuqte da⁶⁷
Kâtip yazmış harflerini ruhla bedene vermiş nurlarını
Vahib ismiyle tek tek koymuş nokta cezim ve î'rabını*

Melayê Cizîrî, Allah'ı yaratıcı Hâlık, yaratılışı her daim olan Hallâk ve yarattığını yoktan var edip fitratına uygun biçim veren Fâtır olarak tasvir ettiği gibi yarattığını yoktan yaratan ve yarattığı şeyi benzersiz yaratıp meydana getiren Bedî' bir yaratıcı olarak tavsif etmiştir. İlahî bir isim olarak Bedî', varlığı yokluktan varlığa getiren, yoktan yaratmak zatının fiili sıfatı olan yaratıcı demektir.⁶⁸ Allah'ın Bedî' oluşuna işaret eden bir diğer husus yarattığını emsalsiz vücûda getirmesidir. Cizîrî, Bedî' ismini, eşi ve benzeri bulunmayan şeyleri yoktan/yaratıcı anlamında kullanmıştır. Kur'an ve bir kısım hadis rivayetlerinin esmâ listesinde yer alan *Bedî'* ismini tasavvuf içerikli anlamıyla Allah'a atfetmiştir.

*Ehsen ji vî wesfê refî' eşkâl û ewda'ên Bedî'
Têtin ji nûrê wek reqî' bê eyb û neqs û rexne da⁶⁹*

Ne ince ne güzel ne harika Bedî'in vasıflarıdır bunlar
Ayıp ve kusurlardan uzak nurdan bir rik'a hattı gibidirler

Melayê Cizîrî'ya göre Allah, yoktan yaratıp yarattıklarına en uygun biçimi veren olduğu gibi aynı zamanda yaratırken herhangi bir örnek ya da emsale ihtiyaç duymayan Bârî'dir. Nassın ortak esmâsından olan *Bârî*, sözcük anlamıyla bir örnek ve emsale ihtiyaç duymadan yaratan⁷⁰ anlamındadır. Cizîrî, *Bârî'yi* kök anlamına paralel Allah'a isim olarak atfetmiştir.⁷¹ Ona göre Allah'ın Bârî oluşunun en önemli delili Âdem'in yaratılışı ve ona öğrettiği isimlerdir.⁷² Âdem, türünün emsalsiz ilk örneği olduğu gibi kendisine öğretilen isimler de emsalsiz ilklere. Buna göre yaratılan her bir varlık Allah'ın Bârî oluşunun delilidir.

*Barî ji we 'ellem ku xeberdarî kirin
Îro tu bizan Ademê esmâ yim ez⁷³
Haberdar etti bizi Bari ve alleme'l-esmâ'dan
Bil ki bugün işte o Âdem-i esmâyim ben*

Hâlık, Hallâk, Fâtır ve Bedî' olan Allah aynı zamanda kendi kendine yeten Kayyum'dur. Zatı ile var olan, varlığı için bir başkasına ihtiyaç duymayandır. Tirmizî hariç nassın esmâ listelerinin ortak isim olan Kayyum, varlığı kendiliğinden olan, kendi kendine yetendir. Kelamî bir deyişle '*kiyamun bi nefsihi'* olandır. Cizîrî, Allah'ın Kayyum oluşuna yokluktan var edilen varlıkların varlığını delil göstermiştir. Ona göre yokluktan var eden kendinden var olandır. Yani varlığı zatı gereği olandır. Tüm varlıkları mahza yokluktan yaratandır. Cizîrî, Allah'ın yaratma eylemini "*ji la şey, ji ma'dum'î*"

⁶⁶ İsfahanî, *el-Müfredât*, 384.

⁶⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 851.

⁶⁸ İsfahanî, *el-Müfredât*, 34.

⁶⁹ Cizîrî, *Dîwan*, 453.

⁷⁰ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420.

⁷¹ Mela, divanın bir başka yerinde de Allah'ı şu bağlamda Bârî olarak tavsif etmiştir. *Her seher dihnêrim ez cana bi ahan ra ji dil Bareke'l Barî bi is'adin 'eleyha yewme îd* (Her seher gönlümün ahları ile namerler göndermedeyim sana, Bayram günü Bari mutluluklar ihsan etsin diye ona). Cizîrî, *Dîwan*, 331.

⁷² Hamdullah Arvas, "Ta'lim-i Esmâ": Dil Teorileri Bağlamında İlahî Mânaların İsimlendirilmesi Meselesi", *Kader Dergisi* 18/2 (2020), 507.

⁷³ Cizîrî, *Dîwan*, 256.

(hiçbir şeyden, ma'dum'dan) diyerek salt yokluktan yaratıldığına işaret etmiş, aynı zamanda Mutezilenin varlığın şey olan ma'dumdan yaratıldığı⁷⁴ iddiasına reddiyede bulunmuştur.

*Ji la şey'i ji me'dumî men asi sîrrê Qeyyum'î
Sucûdî fi turabî'l-mehwî min e'le'l-maqamatî⁷⁵*
Öğrendik biz Kayyum'un sırrını hiçlik ve yokluktan
En yüce makamın mahf toprağında yapılan secdeden

Vahdet-i vücûd savunucusu Melayê Cizîrî'nin, Tanrı tasavvurunu varlık-yokluk; vahdet-kesret paradoksu üzerine inşa ettiği gözlerden kaçmamaktadır. Ona göre her kesret tek olan vahdette anlam bulduğu gibi her fani varlık da var olmak için bir başka varlığa ihtiyaç duymayan kendinden var olan bir yaratıcıya muhtaçtır.⁷⁶ Kendine yeten o varlık da bir tek Allah'tır. Buna göre her varlık, varlığını Kayyum sıfatıyla muttasıf olan Allah'a muhtaçtır. Mümkün varlık, yokluktan varlığa çıkmak için Allah'a ihtiyaç duyduğu gibi mümteni varlık da yokluğunu ona muhtaçtır. Mümkün varlık Allah'ın vâcib oluşuna delil olduğu gibi ma'dum varlık da li zatihi vâcib oluşuna işarettir.⁷⁷

Allah her şeye Hâkim olduğu gibi her şeyi hakkıyla yapan Hakk'tır. Nass kaynaklı esmâdan olan Hakk, Cizîrî'nin Tanrı tasavvuruna kaynaklık eden bir esmâdandır. Onun tasavvurunda tek gerçek Hakk Allah'tır diğer bütün mevcudat fanidir, varlığını Allah'a borçludur.⁷⁸ Kâinattaki tüm mevcudat Allah'ın Hakk olduğunun şahidi, her hâdis varlık kadim oluşunun delilidir.

*'Âlem bi 'âlem ew neseq bû ayinê esmâê Heq
Nura tecellaya teteq 'eks û xiyalek sade da⁷⁹*
Bu tarz ile bütün âlem ayna oldu Hakk'ın isimlerinde
Varlıkta tecelli eden nur aksedip göründü hayal suretinde

Hakk, soyut gerçeklik⁸⁰ ve gerçeğe uygunluk⁸¹ anlamında dini bir terimdir. Kelamda varlığı ispata ihtiyaç duymayacak kadar hakikat olan zatın hakikati anlamındadır.⁸² İlahî bir ismi olarak da mutlak ve sonsuz gerçek, zatiyla hak, hakikatin eşsiz ve benzersiz kaynağı anlamındadır. İsmi master olan Hakk, mana, zaman ve mekân bakımından üçlü bir anlam alanına sahiptir. Anlamsal açıdan hakk olanın hakikatine mutabıktır.⁸³ Mekân açısından hakkın tek kaynağı olan Allah'a işarettir. Zaman bakımından da hakkın tahakkuk ettiği zaman en hak olandır. Her üç anlam örgüsünde de Allah tek gerçek Hak'tır. Hakk olanın hakkı hakikate mutabık kılmak için bir başkasına ihtiyacı yoktur. Cizîrî, Allah'ın Hakk oluşunu, kendi kendine yeterliliği bağlamında ele almıştır.

*Husn û muhabbet her hebû Heq 'aşıqê zatê xwe bû
Muhtacê husnek dî nebû neql û riwayet pê we da⁸⁴*
Güzellik ve sevgi vardı ezelde kendi zatına âşıktı
Hakk Rivayetler böyledir yok başka güzelliğe ihtiyacı muhakkak

⁷⁴ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el- Hemedânî, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl.*, Mahmud Muhammed el-Hudayrî (ed.), thk. Abdülkerîm Osman (Kahire: Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Amme li't-Te'lîf ve'l-Enba' ve'n-Neşr, 1965), 1/334.

⁷⁵ Cizîrî, *Dîwan*, 705.

⁷⁶ Abdurrahman Alkış, "Di Dîwana Melayê Cizîrî de Mertebeyên Wucûdê" (Cizîrî'nin Divanında Varlık Mertebeleri) ", *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyu*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 230.

⁷⁷ Abdülbaki Turan, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi* (İstanbul: Nûbihar, 2010), 306.

⁷⁸ Mela bu gerçeği şu şekilde ifade etmiştir: "Senema sur ji Semed şewqê ji Heq daye wucudê" (Varlığı aydınlatan o alımlı put Hakk olan Samed'den almış şavkını) Cizîrî, *Dîwan*, 678.

⁷⁹ Cizîrî, *Dîwan*, 598.

⁸⁰ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 94.

⁸¹ İsfahanî, *el-Müfredât*, 132.

⁸² Râzî, *Levâmiü'l-beyyinat an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 34.

⁸³ İsfahanî, *el-Müfredât*, 132.

⁸⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 848.

Melayê Cizîrî'ye göre Hakk olan bir varlık, her varlığın hakikatine muttali, gizli aşikâr her şey ona ayan olmalıdır. Yani Hakk, hakikatin hakkına hakkıyla muttali, tahakkuk eden de Hakk'ın hak bildiği hakikate mutabık olmalıdır. Her tahakkuk eden hakikat da Hakk olanın hem varlığının hem de tek hak oluşunun delilidir. Cizîrî, kâinatta tahakkuk eden her şahidin gerçek hakikat olan Allah'a delil olduğunu şu dizelerle ifade etmiştir:

Heq dizanît di şevan şubhetê avên di ruwan⁸⁵
Hakk bilir ki geceleri nehirler gibi içimden geçeni

Melayê Cizîrî, Hakk olan Allah'ın hakkı hak edildiği için değil merhameti gereği veren Vehhâb olduğunu savunur. Allah nassın belirttiğine göre aynı zamanda Vehhâb'tır. Vehhâb, Kur'an ve Sünnetin esmâ listesinde yer alan ilahi bir isimdir. Sözcükte karşılıksız veren, her şey kendisinden bedelsiz istenilen, hibesi mutlak ve sonsuz olan demektir.⁸⁶ Vehb kökünün mübalağalı ism-i fail kalıbı olan Vehhâb, hem hibenin çokluğuna hem de tekrarına delalet eder.⁸⁷ Cizîrî, Vehhâb'ı verdiğini karşılıksız veren anlamında Allah'a atfetmiştir. Cizîrî'nin "Allah Sehergaha Ezel" adlı gazeli Allah'ın Vehhâb oluşunun örnekleriyle doludur.⁸⁸

Allah, verdiğini karşılıksız veren olması hasebiyle aynı zamanda yaparken de verirken hiç kimseye muhtaç olmayan Samed'tir. Nass kaynaklı Samed ismi, her şeyin kendisine dayanıp yaslandığı, herkesin kendisine muhtaç olup kimseye muhtaç olmayan mutlak dayanak demektir.⁸⁹ O kendi zatıyla kaim Samed'tir.⁹⁰ Allah, kendi kendine yeten anlamıyla Cizîrî'nin şiirlerine konu olmuştur. Kuran gibi⁹¹ Cizîrî de Samediyeti selbi anlamda Allah'a atfetmiş, bazen teolojik bazen epistemolojik bazen de kozmolojik delil kapsamında izafe etmiştir. Samed'in ontolojik delaleti daha çok Allah'ın aşkınlığı bağlamındadır.

Da şahidê esmâ bi hemî wechî binasîn
Yek mestê Samed kir bi yeki neqşê senem da⁹²
Kimini âşik kıldı Samed zatına puta tutkun kıldı kimini
Ki bu ibtilada birliğine tanıklık etsin diye her biri kendisini

Melayê Cizîrî, Samed'in teolojik delaletini ise vahdaniyet çerçevesinde ele almıştır. Cizîrî'ye göre Samed olanın Vâhid olması gerektiği gibi Vâhid olanın da Samed olması icap eder. Samadiyet-vahdaniyet ilişkisini daha çok kozmolojik bağlamda ele almıştır. Varlık alemindeki nizam, intizam ve kusursuzluk Vâhid ve Samed olan Allah'ın en görünür delilleridir.

Li Cemâla Samed'î burhan'ı⁹³
Samed olanın güzelliğinin en keskin burhanısın

Melayê Cizîrî'ye göre kâinatta müşahede edilen her bir detay Samed olan Allah'ın varlığı, birliği ve bambaşkalığının delilidir. Ona göre mahbubun endamına işlenen alımlı nur bile Samed'in varlığının ve mükemmelliğinin bir ispatıdır.⁹⁴ Şayet var edici tek olmasaydı düzende kaos yaşanır. Melayê Cizîrî'nin Tanrı tasavvurunda vahdaniyet için samediyet zorunlu olduğu gibi samediyet için de

⁸⁵ Cizîrî, *Dîwan*, 711.

⁸⁶ İsfahanî, *el-Müfredât*, 549.

⁸⁷ Bekir Topaloğlu, "Vehhâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 610.

⁸⁸ Mela, Allah'ın Vehhâb ismini kök anlamına uygun bir manada kullandığı diğer bir dizesi de "minnet bi min Wehhâb'î da" (Bağış bol olan Vehhâb olan Allah'ın minnetidir bana) adlı şiiridir. Cizîrî, *Dîwan*, 165.

⁸⁹ Bekir Topaloğlu, "Samed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 68.

⁹⁰ İsfahanî, *el-Müfredât*, 279.

⁹¹ Cahiliye paganları Allah'ın yardımcı tanrıçılara muhtaç olduğunu iddia ederken Allah, hayır ben "Samed'im, herkes bana muhtaç ben kimseye muhtaç değilim diye buyurmuştur. İhlâs 112/2.

⁹² Cizîrî, *Dîwan*, 12.

⁹³ Cizîrî, *Dîwan*, 836.C

⁹⁴ Mela bu gerçeği şu dizelerle ifade etmiştir: "Senama sur ji Samed şewqê ji Heq daye wucudê" (Varlığı aydınlatan o alımlı put Samed'ten almuş şavkını) Cizîrî, *Dîwan*, 790.

vahdaniyet olmazsa olmazdır. O, samediyetle Allah'ın teolojik ve kozmolojik farklılığını vahdaniyetle de ontolojik ötekiliğini ispat etmiştir. Buna göre Allah hem Samed'tir hem de Vâhid'tir.

İlahi bir isim olan Vâhid, nass kaynaklıdır. Kur'ân Vâhid Allah'ı bir, eşsiz ve benzersiz, bölünme ve parçalama kabul etmeyen mutlak ve sonsuz tek şeklinde tavsif etmiştir.⁹⁵ O hem Vâhid'tir hem de Ehad'tir. Vâhid'tir, yani '*men leyse lehu şerikun*', (hiçbir ortağı yoktur); Ehad'tir '*men leyse lehu mesilun*' (hiçbir benzeri yoktur.) Bir başka deyişle zatta ortağı ve benzeri olmayan Vâhid'tir. Zat ve sıfatta dengi bulunmayan Ehad'tir. *Vâhid*, zatta ortaklığı Ehad ise sıfatta ortaklığı olumsuzlar.⁹⁶ Cizîrî, her iki kavramın filolojik anlam nüanslarını bir tarafa bırakarak her ikisinin aynı anlama haiz olduğunu savunanlardandır. Allah her iki sifata da aynı oranda cami'dir.⁹⁷

Sirrê wehdet ji ezal girtiye hetta bi ebed
*Wahid û ferd e bi zatê xwe wî nînin çu 'eded'*⁹⁸
Vahdet sırrıdır kuşatan evreni ezelden ta ebede
Vahid zatında tektir o birdir taaddüt nerede?

Melayê Cizîrî'nin tasavvurunda alemde var olan tüm çokluklar Allah'ın hem Vahid hem de Ehad olduğunun delilidir. Kâinatın kodlarında yer alan sırlar ile müşahede âleminde temaşa edilen ayrıntı çokluğu tek olduğunun yegâne şahididir. Kesrette vahdeti sağlamak tanrısalığın bir delilidir. Aksi takdirde kâinatın seyrinde, sevk ve idarisinde kaos yaşanır.⁹⁹ Oysa O, yaptığı işte hikmet sahibi ve neyi niçin yaptığını bilen Hâkim biridir.

Hâkim, Melayê Cizîrî'nin Allah tasvirinde müstesna bir yeri olan bir isimdir. Nass listelerin ortak isimlerinden olan *Hâkim*, ıslah amacıyla mâni olmak manasına gelen hükm kökünden türemiştir. *Hükm*, birden fazla ihtimalin akıl tarafından muhakeme edilerek teke indirilmesi işlemidir.¹⁰⁰ İlahi bir isim olarak *Hâkim* hikmetle hükmeden, hükmünde tam isabet kaydeden, yarattığını yerli yerince yaratan, yaptığı işi mükemmel ve kusursuz yapan anlamındadır. Hem özünde noksansız ve kusursuz olan, hem de yaptığını noksansız ve kusursuz yapan demektir. Mübalağa kalıbındaki Hâkim'in birinci anlamı muhkem olandır. Yani yaptığını sağlam, mükemmel, kusursuz, tam, eksiksiz ve noksansız yapandır. İkinci anlamı da muhkim olandır. Yani hüküm veren, hükmeden, hakkaniyetle yargılayandır.¹⁰¹ Allah zatiyla muhkem iken fiilleriyle muhkimdir.¹⁰² Cizîrî'ye göre Allah hem zat hem de fiillerinde Hâkim'dir.

Qedehek taze ji 'işqê di ezal da me Hekim'i
*Jê dinoşin hey û hey hê bi xwe carna bi me lebalep'*¹⁰³
Taze bir kadeh sundu bize o Hâkim ezelde aşktan
Doludur bardağımız içmekteyiz ondan durmadan

Allah, zatiyla muhkem, fiilleriyle muhkim olduğu gibi hükmettiği her şeyden haberdar olan Habîr'dir. Subutu nas ile sabit olan *Habîr* de Allah'ın esmâsından bir isimdir. Habîr bir mübalağa kalıbıdır.¹⁰⁴ Kalıbın kendisi mübalağa ifade etse de Allah için kullanıldığında bu mübalağa aciziyet

⁹⁵ Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres* (London: Birl, 1936), "vâhid" md.

⁹⁶ Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir et- Tehânevî, *Keşşâfü İslâhât-i-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ahmed Lütfü Abduldebi (Kahire: Dâru Sâdir, 1963), "Vâhid" md.

⁹⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 217.

⁹⁸ Cizîrî, *Dîwan*, 216.

⁹⁹ Kur'ân kozmosta yaşanılacak muhtemel kaosun gerekçesini birden tanrının varlığına bağlamıştır. Enbiya, 21:22.

¹⁰⁰ İsfahanî, *el-Müfredât*, 134.

¹⁰¹ İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab*, 12/211.

¹⁰² Fahreddîn er-Râzî'ye göre isimler iki türdür. Birincisi bir tek zata, ikincisi zata ve zattan sadır olan fiile delalet ederler. Allah'ın Hâkim ismi hem zatna hem de mahlûkat üzerindeki tecellisine delalet eder. Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 38.

¹⁰³ Cizîrî, *Dîwan*, 67.

¹⁰⁴ Ruhullah Öz, *Sufinin Akidesi (Molla Ahmed el-Cizîrî Örneği)* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 194.

itirafı vurgusuna yöneliktir.¹⁰⁵ Cizîrî, Habîr ismini her şeyden haberdar olan anlamında Allah'a atfetmiştir. Habîr'in kökü olan *h-b-r* iki asli anlama şamildir. Birincisi, görünmez şeyler hakkındaki bilgi veya görünen şeylerin görünmeyen habere konu olan bilgiye delalet eder. İkincisi bir şeyin yumuşaklığına, içine nüfuz edilebilen gevşekliğine seyrelip yayılabilir niteliğine işaret eder.¹⁰⁶ Cizîrî, Habîr ismini her şeyden haberdar olduğu anlamında Allah'a atfetmiştir.

Pirasiyârê li me bit wer ne xwe mehcûrê Xebîr

Dê li kê 'erzê bikim vê xem û derd û eleme¹⁰⁷

Sormalısın bizi ey Habîr terk edilmiş olan halimizi

Yoksa kime anlata biliriz bunca dert ve gamlarımızı

Allah, görünen ve görünmeyen her şeyden haberdar olduğu gibi kendisinden haberdar olunması hasebiyle bir yandan Zahir diğer yandan da Bâtın'dır. O, kendisi için Zahir ve aşikâr, insan için de gizli ve Bâtın'dır. Zâtı ve künhü itibariyle Bâtın, yarattığı eserleri ile Zahir'dir. Görünürde paradoksal niteliklere haiz olması aşkınlığındandır. Onun haricinde bir varlığın zıtlıkları bünyesinde buluşturması imkansızdır.¹⁰⁸ Cizîrî'nin tasavvurunda Allah'ın zuhur ve aşikârlığı iki yönlüdür. Biri zatına diğeri de yarattıklarına yöneliktir. Cizîrî, Allah'ı biri kendi özündeki zuhuru, diğeri varlıklar için olan zuhuru ve aşikârlığı şeklinde tavsif etmiştir. Bu nedenle Zahir ve Mazhar olarak nitelemiştir.

'Aşiq ew e dilber ew e Zahir ew e Mezher ew e

Rûh û beden gewher ew e d'her şahidek durdane da¹⁰⁹

Âşık odur sevgili odur Zahir odur Mazhar odur

İnci tanesi olan her güzelde ruh beden ve cevher odur

Melayê Cizîrî'ya göre Zahir olan Allah nur gibi aşikârdır. Kâinat üzerine tecelli eden nuru güneşin aydınlığından daha aydınlıktır. O varlığın kaynağı olması hasebiyle Nur'dur. Hatta nurların nurudur. Allah'ın nuru zatından aleme süzülürken yoğunlaşır ve özdekleşir. Yani tecellisi algılanabilir bir şekle dönüşür. Tasavvuf felsefesinde Nur, ontolojik bakımdan varlığın özünün açılımı, tecelli ise bu açılımın keyfiyet ve mertebelerinin ifadesidir. Cizîrî'de nur, varlığın kaynağı olarak varlıkta tecelli eden¹¹⁰ hakikatin cevheridir.¹¹¹

Nûra tecella hate 'erş esmâ hemî lê bûne neqş

Şewqa di wan çû ta bi ferş isman bi zatî secde da¹¹²

Arşa indi Nur'un tecellisi nakşolundu onunla tüm isimler

Yeryüzünü kapladı nurları secdeye kapandı zatına isimler

İlahi zâtın Nur'u, her türlü beşerî nitelik ve isimlendirmelerden uzak ve bilinmez bir hakikattir.¹¹³ Melayê Cizîrî'nin Nur nazariyesi, selefi Sühreverdî'nin yaklaşımdan oldukça farklıdır. Sühreverdî Nur'u geçiş bakımından ikiye ayırmıştır. Yukarıdan aşağıya tecelli eden hükümlerlik, aşağıdan yukarıya doğru olan ise aşk ve taşavvuktur. Buna göre Nur ve varlık arasındaki ilişki yatay-dikey bir ilişkidir. İlişkiyi sağlayan da aşkın bizzat kendisidir. Onun tasavvurunda aşk varlığın ham özüdür. İlahi zâtın bilinmezliğini tecelli yoluyla bilinir kılandır. Cizîrî'ya göre Allah bir Nur'dur. Alem de

¹⁰⁵ Alî el-Feyyûmî el- Hamevî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, thk. Abdülazîm eş-Şinâvî (Beyrut: Dâru kutub, 1278), "Habîr" md.

¹⁰⁶ İsfahanî, *el-Müfredât*, 59.

¹⁰⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 681.

¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/232.

¹⁰⁹ Cizîrî, *Dîwan*, 345..

¹¹⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 28.

¹¹¹ Turan, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, 710.

¹¹² Cizîrî, *Dîwan*, 258.

¹¹³ Cizîrî, *Dîwan*, 26.

Nur'dan yansıyan bir tezahürdür. Nurun tecelli yönelimi ise daha çok Allah'ın Vedûd ismi ile tahakkuk etmiştir.¹¹⁴

Allah, Kuran tasvirinde Zâhir ve Nur olduğu gibi aynı zamanda Batın'dır. Sıfatları ve filleri yönüyle Zahir iken zatı ve künhü itibarıyla Batın'dır. Cizîrî, Kur'ân'ın esmâ yöntemini takip ederek Allah'ı birbirine zıt isimlerle tavsif etmiştir. Cizîrî'nin paradoks betimlemeli Tanrı tasvirini belgeleyen en önemli argümanlardan biri "*Allah Sehergaha Ezel*" adlı gazelinde dile getirdiği karşıt niteliklerdir. İlgili gazelde dördü birbirine paradoks toplamında altı isimle Allah tavsif edilmiştir. Paradoksal isimlerden biri Zahir iken diğeri de Batın'dır. Zâhir, aşikâr Bâtın ise gizli ve müşahede alanının dışında olandır. O tıpkı varlığının öncesi olmayan, öncesinde hiçbir şey bulunmayan Evvel olduğu gibi aynı zamanda en son olan, sonrasında hiçbir şey bulunmayan Âhir'dir. Evvel ve Âhir oluşuyla varlığına yokluğun taalluk etmediği tek varlıktır.¹¹⁵ Bütün mevcudatın varlığına tanıklık eden, mevcudatın var olduğuna Şâhid olan Meşhûd, gerçek anlamda tapınmaya layık olan tek Ma'bûd'tur.¹¹⁶

*Huwe'l-Ewwel huwe'l-Axir huwe'z-Zahir huwe'l-Batin
Huwe'l-Ma'budu we'l-Meşhûdu fi kullî'l-huwiyyatî*¹¹⁷

Odur Evvel, Odur Âhir Odur Zâhir Batin odur
Bütün hüvviyetimde Mabud ve Meşhud olan odur

Melayê Cizîrî, "*Allah Seherga Ezel*" adlı gazeliyle Tanrı tasavvurunun özetini sunmuş gibidir. Birbirine zıt nitelemelerle hem Allah'ın aşkınlığı ve benzersizliğini hem de nasıl anlaşılması gerektiğinin içkinliğini ifade etmiştir. O bu yöntemle salt aşkınlığı ılımlı içkinlik, içkinliği de tenzihi aşkınlıkla dengelemiştir. Aşkınlığı zatı içkinliği anlaşılmasına yöneliktir. Cizîrî'ya göre insanın ilahi yardımı olmaksızın Allah'ı tanınması ve kavraması mümkün değildir. Bu nedenle Allah, Vehhâb ismiyle insana lütufta bulunmuş onu kendisini tanımaktan mahrum bırakmamıştır. O, Vehhâb olduğu gibi aynı zamanda kerem sahibi Kerîm'dir.

Nass referanslı isimlerinden olan Kerîm, yarattığı varlıklara karşı sonsuz kerem sahibi anlamındadır. İlahi bir ismi olarak *Kerim*, Allah'ın azametini keremiyle ifade eden bir isimdir. Kerîm, biri zatına diğeri muhatabına yönelik iki yönlü bir anlama sahiptir. Allah, zatının büyüklüğü nispetinde büyük ikram sahibi olduğu gibi yarattıklarına ikram etme potansiyelinin büyüklüğü nispetinde de büyüktür.¹¹⁸ Kerîm, Allah'ın tüm iyi sıfatlarını içinde barındıran cami' bir isimdir.¹¹⁹ Cizîrî, Allah'ın Kerîm oluşunu ikram ve lütfu bağlamında dile getirmiştir.

*Go suxte murada xwe ji min telbe ke îro
Min go ji Kerim telbe û daxwazî çi hacet*¹²⁰

Dile bugün benden ey suhtem dedi bana sevgili ne dilersen
Dedim Kerim olan sensin istemeye ne hacet Kerem sahibinden

Melayê Cizîrî, tasavvuf terminolojisi rikkatiyle Allah'ı daha çok kerem, lütf ve affedicilik vasıflarıyla tasvir etmiştir. Bu tasavvurunu da Celâl sıfatlarından çok Cemâl sıfatlarından olan Kerîm, Ğafûr, Ğaffâr, Rahman ve Rahim gibi isimler üzerinden temellendirmiştir. Cizîrî'nin Cemâlî tasavvurunun referanslarından biri Ğafûr ismidir. Bağışlanmayı kendine meslek edinendir. Ğafûr'un

¹¹⁴ Nesim Doru, "Tasavvuf Felsefesinin Meseleleri Işığında Melayê Cizîrî'nin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, (İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 345.

¹¹⁵ İsfahanî, *el-Müfredât*, 78. Râzî, *Mefâtilhu'l-gayb*, 3/238.

¹¹⁶ *Huwe'l-Ma'bud huwe'l-Meşhûdu bel la xeyre fi'd-dareyn* (Odur Ma'bûd odur Meşhûd yok iki cihanda ondan gayrı mevcûd). Cizîrî, *Dîwan*, 445.

¹¹⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 705.

¹¹⁸ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 132.

¹¹⁹ Ya'kûb b. Muhammed el- Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1986), "krm" md.

¹²⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 125.

kökü olan *ğafır* örtmek, kapatmak, setretmek anlamlarındadır.¹²¹ Nassın ortak esmâsından olan *Ğafûr*, tenzih anlamlı ilahi isimlerdendir.¹²² Kuran'da *Ğafûr* Allah için hem isim hem de sıfattır. Allah'ın zati için isim, fiilleri için sıfattır.¹²³ *Cizîrî*, *Ğafûr*'u eşsiz bağışlayıcı, günahları sınırsız affeden anlamında Allah'a atfetmiştir.

*Perde'w sutûr da bê qusûr bêtin zuhûr dêmê bi nûr
Nûra Xefûr xalên di hûr cama tehûr le'lên şefeq*¹²⁴

Bir kez perdeyi görünür o dem nurlu ve pürüzsüz yüzü
Ğafur'un nuru ince benleri helal şarap ve al dudakları

Melayê *Cizîrî*'nin Tanrı tasavvurunda Allah *Ğafûr* olduğu gibi aynı zamanda *Ğaffâr*'dır. Mağfireti eşsiz ve daimî olandır. *Ğaffâr* ismi, Kuran ve Sünnetin ortak esmâsındandır. *Ğaffâr*, *ğafır*'in mübalağa ile ismi failidir. Kök anlamıyla sınırsız bağışlayıcı olan zat anlamındadır.¹²⁵ *Mastar* formundaki anlamı ise bağışlaması eşsiz ve benzersiz olan demektir.¹²⁶ *Cizîrî*'ya göre *Ğaffâr*, her eyleminde eşsiz olduğu gibi bağışlanmasında da eşsiz ve benzersizdir. Af ve mağfiretinden umut kesilmeyendir. Bağışlanması sınırsız ve bedelsiz olandır. *Cizîrî*, Allah'ın *Ğaffâr* ismini eşsiz mağfiret sahibi anlamıyla dizelerine işlemiştir.

*Xerqê deryayê gunah în teşneê lutfâ heq în
Rahmetê Amirzîgar şefqê Xeffari bes*¹²⁷

Susamışız Hakk'ın lütfuna batmışız günah denizinde
Gafur ve Gaffar olanın rahmeti yeterlidir bize bu yolda

Melayê *Cizîrî*'nin tasavvurunda rahmeti gazabına ağır basan Allah'ın *Ğafûr* ve *Ğaffâr* olması Rahman oluşunun gereğidir. Özü itibarıyla rahmetin hem sahibi hem de kaynağıdır. Nassın ortak esmâsından olan Rahman, Allah'tan sonra Allah'ın ikinci has ismidir. Tesniye ve çoğulu olmayandır.¹²⁸ Kur'an, Rahman'ı tarif lamıyla Allah'a atfederek ona has kılmıştır. *Cizîrî*'ya göre Allah'ın rahmeti inanç, zaman ve mekân farkı olmaksızın her şeye ve herkese şamildir. Allah'ın Rahman oluşu her şeyi kapsamaktadır. Rahman'ın rahmeti iddia edildiği gibi tecelli ettiği yer sadece dünya değildir. Allah'ın rahmeti nitelik ve nicelik açısından sınırlandırılmayacağı gibi kişi, zaman ve mekân açısından da sınırlandırılmaz.

*Wellah ji herdu 'âleman min husnê canan e xered
Lew min ji husna dilberan her sun'ê Remanê xered*¹²⁹

Vallahi her iki dünyada da hüsnü canandır maksadım
Dilberlerin güzelliğinde Rahman'ın sanatını seyretmektir amacım

Melayê *Cizîrî*, Allah'ın Rahman oluşunu zatının gereği olarak görmüştür. Çünkü Allah kulları için Mevlâ'dır. Kullarının dostu, sahibi ve koruyucusudur.¹³⁰ Buradaki dostluk, velâ kavramının kök anlamında yer alan yan yana oluş bakımından üçüncü şahısların araya girmesine izin verilmeksizin hasıl olan dostluktur.¹³¹ *Cizîrî* Mevlâ'yı köle sahibi efendi anlamında Allah'a atfetmiştir.

¹²¹ İsfahanî, *el-Müfredât*, 132.

¹²² Râzî, *Levâmiü'l-beyyînât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 98.

¹²³ Kur'an'da seksen bir kez geçen *Ğafûr* isminden on bir tanesinin *el-Ğafûr* şeklinde belirli, geri kalanının *Ğafirûn* şeklinde belirsiz oluşu *Ğafûr*'un sıradan bir sıfat değil Allah'ın mutlak vasfı olduğunu göstermektedir.

¹²⁴ *Cizîrî*, *Dîwan*, 367.

¹²⁵ İsfahanî, *el-Müfredât*, 135.

¹²⁶ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 87.

¹²⁷ *Cizîrî*, *Dîwan*.

¹²⁸ İbn Fâris, *eş-Şâhibî fi fîkhi'l-luğa(ti'l-'Arabiyye ve mesâ'ilihâ ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ* (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-mulayin, 1986), 112.

¹²⁹ *Cizîrî*, *Dîwan*, 367.

¹³⁰ Bekir Topaloğlu, "Mevlâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/440.

¹³¹ İsfahanî, *el-Müfredât*, 354.

*Bi tûlên asitanî ra vexwendim mîr bi dergahî
Bi vî çavî hebîb dîtîm şukur ev şefqe Mewla da¹³²
Eşiğindeki köpeklerle birlikte çağırdı beni yanına
Bu gözlerle gördüm onu şükürler olsun Mevlâ'ya*

Melayê Cizîrî, Allah'ı daha çok sevgi ve merhamet ağırlıklı isimleriyle tavsif etmiş olsa da yer yer Celîl Celâl ve Cabbar gibi isimleriyle de betimlemiştir. Ona göre Allah celâlet ve ululuk sahibi Celîl¹³³ ve Celâl'dir. Sözlükte büyüklük ve yücelik anlamına gelen Celâl Kur'ân'da geçmekle birlikte Zeccâc ve Tirmizî rivayetlerinin esmâsındandır. Celâl, Cebbâr, Kakhâr ve Celîl gibi sertlik ifade eden isimlerdendir.¹³⁴ Cizîrî, Kur'ân tasvirinde olduğu gibi bu sıfatı duygu açısından iki farklı tipolojide tavsif etmiştir. Biri aşırı merhametli diğeri de gazap yönü ağır basandır. O, iki zıt kutupta yer alan isimleri ortak bir payda etrafında buluşturmuş ki o da rahmettir. Cizîrî'nin tasavvurunda Allah'ın rahmeti gazabına baskındır. Çoğu zaman Celâlî isimleri Cemâlî isimlerle sentezleyerek Celâl'in sertliğini Cemâl'in rikkatiyle yumuşatmıştır.

*Subhan ji te şahê Celâl hostayê pur qudret li bal
Xasa te dayi ev Cemâl dêmê ji qudret xet û xal¹³⁵
Subhanallah ne azamet sahibisin ne güçlü bir üstatsın sen
Yüzdeki benlerle hatları tanzim edip bu güzelliği veren sen*

Melayê Cizîrî, sûfî meşrep mizacı gereği Allah'ın Cemâl isimlerini ön plana çıkarmıştır. Ona göre Allah 'Nura Cemâla lem yezeldir.'¹³⁶ Yani ezeli Cemâl'in nurudur.¹³⁷ Bu nedenle şiir dilinde muhabbet ve sevgi baskın temadır. Nitekim ekseriyet tarafından Celâlî isimler kategorisinde değerlendirilen Cebbâr ismini kelimenin kök anlamlarından 'bir şeyi baskı ile ıslah etmek, düzeltmek'¹³⁸ anlamına gelen Cebbâr'ı sertlikten çok yumuşaklık ve lütuf babında ele almıştır. Cebr'i etimolojik kökeninde yer alan bozulanı düzeltme, dağılını eski haline getirme anlamında kullanmıştır.¹³⁹ Nitekim Cizîrî'nin ana dili Kürtçede de kırığı onarmaya cebr, kırıkçıya Cebbâr denilir. Cizîrî, tasavvufî temayülün yumuşaklık ve rikkati gereği kelimeyi sertlik anlamıyla değil öteki anlamı olan yumuşaklığı ile Tanrı tasvirine aracı kılmıştır. Cizîrî'nin tasavvurunda Allah, baskıcı değil onarıcı ve ıslah edici bir Cebbâr'dır.¹⁴⁰

*Li neqş û sun'ê Cebbârî muterra turreya tarî
Li nûrê miskê Tatarî li ser wan xemriyan berde¹⁴¹
Cebbar olan ilahi sanat eseri misk kokulu siyah zülüflerini
Başındaki tacından taşıyarak nur yüzüne salıver*

Kıyâsî Esmâlar

Nakşibendî meşrep olan Melayê Cizîrî, Eş'arî mezhebi mensubu bir mutasavvıftır. Eş'arilikte ilahî isimlerin kıyâsîliği değil tevkîfîliği genel kabul görmüştür. Oysa Cizîrî, tarikatta olduğu gibi itikatta

¹³² Cizîrî, *Dîwan*, 357.

¹³³ Mela, Allah'ın Celîl oluşunu şu şekilde ifade etmiştir: "Min nezerek li husn û Cemâla te kir Ayineyek dî min ji nura Celîl" (Bir kez nazar gezdirdim hüsn-ü Cemâline Celil Allah'ın nurundan gördüm bir ayine) Cizîrî, *Dîwan*, 396.

¹³⁴ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 46.

¹³⁵ Cizîrî, *Dîwan*, 411.

¹³⁶ "Allah sehergaha ezel yelmumê 'işqê şu'le da Nura Cemâla lem yezel zatê tecellaya xwe da" (Ezel seherinde yaktı Allah aşk mumunu Kendi zatında gösterdi güzellik nurunu) Cizîrî, *Dîwan*, 847; Cizîrî, *Dîwan*.

¹³⁷ Muhammed, *Melayê Cizîrî Sevgi Ve Güzelliğin Şairi*, 72.

¹³⁸ İsfahanî, *el-Müfredât*, 132.

¹³⁹ İsfahanî, *el-Müfredât*, 92.

¹⁴⁰ "Bergên gula reyhanîyê Katib numûçek danîyê Kes dî bi vî şîranîyê der sen'etê Cebbarê xet" (Küçük bir numune kıldı Kâtip reyhan gülünün yapraklarını Kim görmüş dest-i sanatından Cebbâr'ın bu kadar tatlı hattın) Cizîrî, *Dîwan*, 367.

¹⁴¹ Cizîrî, *Dîwan*, 847.

da mezhep içi özgünlüğüyle tebarüz etmiş, tevkîflikten çok kıyâsîlikten yana tavır takınmıştır. Melayê Cizîrî, nassın esmâ listelerinde yer almayan dördü Arapça, altısı Kürtçe olmak üzere toplamda dokuz isim Allah'a izafe etmiştir. Cizîrî'nin kıyâsî isimlerinden biri Subbûh diğeri Kuddûs'tur. Subbûh, 'ontolojik yapısı gereği her türlü hâdis varlığın eksikliklerinden beri olmak anlamındadır.¹⁴² İlahî bir isim olarak Subbûh zat ve nitelikleriyle aşkın ve münezzehtir. Cizîrî aşkın ve münezzehtir Allah'ı betimleyen Subbûh'u şu şekilde dizelere konu etmiştir.

*Wesf û kemalatên Subbûh herfên kitaba 'eql û rûh
İmsek divê lê bin wuduh lew lehw û gîlk û xame da¹⁴³*

Tertemiz kemalat ve vasıflar akıl ve ruh kitabının harfleri
Yarattı Subbuh olan Halık Apaçık görünsün diye levh ile kâlemi

Melayê Cizîrî, Allah'ı Subbûh ismiyle isimlendirmekle¹⁴⁴ her türlü noksanlıktan beri kılmıştır.¹⁴⁵ Yarattığı her bir yaratılmışın onun kusursuzluğuna delil göstermiştir. Ona göre kalem bir delildir, ayna bir delildir, levha ise başka bir delildir. Yarattığı şeylerde müşahade edilen nizam ve ahenk kozmolojik açıdan, her bir yaratılmışın belli bir isminin olması epistemolojik bakımından, farklı fıtrata sahip olması ontolojik açıdan kusursuz bir yaratıcının delilidir.¹⁴⁶ Neticede eserin mükemmelliği, müessirin kusursuzluğunun alametidir.¹⁴⁷ Bir başka tabirle eserin mükemmelliği kusursuz olan müessirin mükemmelliğindedir.¹⁴⁸ Cizîrî'nin tasavvurunda Allah fiil ve sıfatlarında aşkın olduğu gibi zatıyla da her türlü kusurdan münezzehtir Kuddûs'tur. Cizîrî, zatı ilahiye özgü bir nitelik¹⁴⁹ olan Kuddûs vasfını "Zatê Muqeddes" isim-sıfatıyla şiirlerine işlemiştir.

Zatê muqeddes bû wucûd coşîş nedabû behrê cûd

Wesf û idafat û quyûd yek jî tecellayê neda¹⁵⁰

Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi zat-ı mukaddes var idi
İzafet kayıtlı ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi

Melayê Cizîrî'nin kıyâsî isim listesinde yer alan diğer bir ilahî isim Mülhim'dir. Sözcük anlamı ilham veren, içe doğuran ve esinlendirendir.¹⁵¹ *Mülhim*, tasavvufun esmâ listesinin liste başı isimlerindedir. Tasavvufçulara göre Allah'ın tecellisi ilham ve feyiz yoluyla olur. Cizîrî, Mülhim ismini tasavvuf terminolojisinin anlam içeriğine uygun şekilde Allah'a atfetmiştir. Ona göre Allah, Ruhul-Kudus aracılığıyla gâipten haber veren Mülhim'dir.

Mulhimê xeybê we îmla dikirit

Meded û feyzê ji Rûhilqudus in¹⁵²

Gaybî ilham eden Allah böyle hükmünü icra eder
Meded ve feyizimiz Ruhul-Kudus'ten gelir

¹⁴² Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sifat*, 176.

¹⁴³ Cizîrî, *Dîwan*, 37.

¹⁴⁴ Melayê Cizîrî'nin Subbûh temalı aşkın Tanrı tasavvurunu tasvir eden dizelerden biri de şu şekildedir. *Ev reng tecella kir Subbûh Saqî ji şekhasa futûh Mey rêhte cama 'eql û rûh roj bû di qewsê qubbe da* (Böyle tecelli etti Subbûh saki şah kâsesinden futûhât için mey döktü akıl ve ruh bardağına aydınlattı her tarafı güneş gibi) Cizîrî, *Dîwan*, 867.

¹⁴⁵ Mela, Allah'ın isim ve sıfatlarında her türlü noksanlıktan münezzehtir olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: "Ehsen ji wî wesfê refî' eşkâl û ewda'ên bedî' Tenit ji nura wek reqî' bê 'eyb û neqs û rexne da" (Ne ince ne güzel şekiller ne harika vasıflardır bunlar Ayıp ve kusurlardan uzak nurdan bir rik'a hattı gibiler.) Cizîrî, *Dîwan*, 885.

¹⁴⁶ Turan, *Melayê Cizîrî Dîwanı ve Şerhi*, 718.

¹⁴⁷ Tahsin İbrahim Doskî, *Şerhu Dîwanî'ş-Şeyh el-Cezeri* (Duhok: Sipirêz, 2015), 2/345.

¹⁴⁸ *Mülk* 67/3.

¹⁴⁹ Bekir Topaloğlu, "Kuddûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/314.

¹⁵⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 847.

¹⁵¹ İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab*, 12/232.

¹⁵² Cizîrî, *Dîwan*, 467.

Melayê Cizîrî, mezkûr dizelerde kendisine gaipen haber verildiğini, dile getirdiği dizelerin çabasıdan çok ilahi inayetin ilhamıyla oluştuğunu ifade etmiş, şiirlerine işlediği ince konuların esin kaynağı Allah olduğunu¹⁵³ böylece sûfî ilhamın bir bilgi kaynağı olduğunu kabul etmiştir. Ona göre gayb bilgisi bir tek Allah'a özgüdür. Gaybi bilgiye muttali olmak ancak onun inayetiyle mümkündür.¹⁵⁴ Cizîrî için İsm-i A'zam, serlevha ilahî isimlerinden biridir. İsm-i A'zam belli bir isim olmaktan çok en yüce ismin bir niteliğidir. Bazı alimler böyle bir ismin var olmadığını iddia ederken ekseriyet bilgisinin Allah'a özgü olduğu görüşündedirler.¹⁵⁵ Varlığına inanıp ve ilahî sırlardan olduğuna inananlardan biri müellifimiz Melayê Cizîrî'dir. Cizîrî, İsm-i 'Azam'ı belirtmemekle beraber isme muttali olduğunu ima etmiş, dileklerinin gerçekleşmesini de isme olan vukufiyetinden kaynaklandığını aktarmıştır. Ona göre İsm-i A'zam'ı bilmek ancak muamma yoluyla Allah'ın yüce isimlerinden kırk tanesini iki harften öğrenmekle mümkündür. O iki harf da 'nûn' harfine benzeyen iki kaş, iki gözü andıran iki 'sâd'; iki zülfü anımsatan iki 'lâm'dır.¹⁵⁶ Cizîrî, İsm-i A'zam'a dair düşüncelerini şu dizelerle ifade etmiştir.

Min ku ew nîşan gihîştê ev dilê sed daxê reş tê

Zerreyek xweş lê neheştê ismê e'zê zem pê gihaye¹⁵⁷

Ulaştığında bana yüzlerce siyah yarası olan bu gönülde o nişan
Bir zerre sağlam yer bırakmadı şifa buldu ulaşınca İsm-i A'zam'dan

Allah, ismiyle en A'zam olduğu gibi her yönüyle Kemâl sahibidir. Melayê Cizîrî'nin tasavvurunda Allah, zatıyla her türlü kusurdan beri olduğu gibi en Kâmil sıfatlara muttasıftır. Bu nedenle onun bir ismi de Kemâl'dir. Cizîrî'nin kıyâsî isimlerinden olan Kemâl hem zatının mükemmeliyeti hem de mahlukata olan şefkat, merhamet, kerem ve lütuf açısından kemal sahibi bir varlıktır.

Lew ku pur şefqe didêrit kerem û lutf û Kemâl

Bike telxîsê cewabê me ji vê muxteserê¹⁵⁸

Çok şefkatli kerem lütüf ve kemal sahibidir o sevgili
İşveler, remizler dağıtan incinin elinden o cevher dilli

Allah'ın Kürtçe İsimleri

Melayê Cizîrî'nin esmâ nazariyesinin kıyâsîliğini tescilleyen delillerden biri ana diliyle Allah'a atfettiği Kürtçe isimlerdir. O, nassın esmâ listesinde yer alan ilahî isimleri Kürtçe karşılıklarıyla Allah'a atfettiği gibi köken itibarıyla mahza Kürtçe olan isimler de izafe etmekte bir beis görmemiştir. Bilindiği gibi Kürtlerde Allah'ın Kürtçe adı Xudê'dir. Kürtler gündelik hayatlarında Allah ismi yerine daha çok Xudê adını kullanırlar. Kelime anlamıyla Xudê, xwedî sözcüğünden türemiş bir kelime olarak sahip, mâlik, yaratıcı, ıslah ve terbiye edici, efendi anlamında gelen bir kelimedir. Xudê Allah'tan çok Rab isminin karşılığıdır. Avam kesim Xudê ismini Allah yerine kullansa da Cizîrî, kelimenin kök anlamına binaen Rab yerine kullanmıştır. Çünkü onun için Allah lafzı ismi hastır ne değiştirilebilir ne de bir başkası yerini tutar. Bu nedenle Xudê lafzını zikrettiği yerlerde Allah ismini de zikretmiştir.

Belku dîwari bi guh bin bi Xudê ki bi Xudê

Allah Allah bi Xudê qet dibihê ev çi xîtab e¹⁵⁹

Dikkat et Allah aşkına belki duvarın kulağı vardır
Allah Allah billahi duyuyor musun bu nasıl bir hitaptır

¹⁵³ Abdusselam Cizîrî, *Şerhu Diwanu'ş-şeyhi'l-Cezîrî*, (Duhok: Sipîrêz, 2014), 675.

¹⁵⁴ Turan, *Melayê Cizîrî Diwanı ve Şerhi*, 25.

¹⁵⁵ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 92-94.

¹⁵⁶ "İsmê A'zê te divê çil ismî ji du herfan bi mu'emma zanî" (İsm-i azamı istersen kırk ismi iki harften muammayla bilmelisin) Cizîrî, *Dîwan*, 739.

¹⁵⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 540.

¹⁵⁸ Cizîrî, *Dîwan*, 720.

¹⁵⁹ Cizîrî, *Dîwan*, 160-511.

Rab anlam çağrışımlı kullanılan bir diğer Kürtçe isim Baxwoy ismidir. Baxwoy kelimesi biri sahip ve malik anlamındaki xwedî, diğeri de kendinden olan kendi kendine yeten bixwe kökünden türemiş bir isimdir. Bu yönüyle Baxwoy, Rab veya Kayyum isimlerin Kürtçe karşılığıdır. Rab anlamıyla Baxwoy, sahip ve terbiye edici olandır. Baxwoy, Arapçadaki Rab isminin Kürtçe karşılığıdır.¹⁶⁰ Kendinden olmak, kendi kendine yeten anlamıyla da Kayyum isminin Kürtçe karşılığıdır. Cizîrî'ye göre Allah her iki anlamıyla da Baxwoy'dur.

*Bi teşrîfa xwe ez xwendim ji lutfê bende nişan kir
Xelat û şefqê û dildan şukuxwaz in ku Baxwoy da¹⁶¹
Kerem etti kuluna lütfuyla çağırıp taktı işaret ve nişaneleri
Şükür Allaha (Baxwoy) ki o verdi bize bunca hediyeleri*

Melayê Cizîrî'nin Tanrı tasavvurunda ilahi lütufların ekseriyeti kulun çabasından değil Allah'ın inayet ve keremindedir. Allah Rahman vasfı gereği kulunu terbiye eden mürebbidir. Lütuf ve kereminden asla ümit kesmemek lazım olandır.

*Ku tûlê asitanî dûr nekî êdî ji dergahê
Ji Baxwoy vê ricû nakîn di babê lutf û rehme da¹⁶²
Eşiğindeki köpeği bir an olsun kovma dergâhundan
Ricacıyız rabbimizin rahmet ve lütuf kapısından*

Allah, rahmetiyle sınımlanacak tek ilah olduğu gibi uluhiyet ve rubûbiyette de tek Rabdir. Baxwoy olan Allah, uluhiyet ve rubûbiyette hem tektir hem de ortaksızdır.¹⁶³ Her türlü vahdaniyet ona özgüdür. Melayê Cizîrî, Baxwoy ismini kulluk ve ubudiyetin bir tek Allah'a özgü kılınması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

*Bendeê Baxwoy bivêt dê meylê sîm û zer nekit
Da 'etaya padişahan bêhed û hijmari bit¹⁶⁴
Gümüşle altına meyletmemeli Rabbine bağlı olan köle
Kavuşur sultanın hesapsız hediyelerine ancak bu yolla*

Melayê Cizîrî için vahdet, uluhiyetin mihveridir. Allah, ubudiyet ve rubûbiyette tek ve ortaksız olduğu gibi kâinatın sevk ve idaresinde de tek hâkim ve tek hüküm sahibidir. Cizîrî, Allah'ın kâinatın müdebbiri olduğunu Kürtçe Dawer ismiyle ifade etmiştir. Dawer sözlükte hâkim, hüküm veren, verdiği hükümlerden sual olunmayan mutlak güç ve iktidar sahibi olan kişi demektir.¹⁶⁵ O, Dawer ismini, Allah'ın hikmetinden sual olunmaz bağlamında kullanmıştır. Cizîrî'ye göre Allah'ın zati kühü gibi çoğu fiilinin hikmetini bilmek de nazari aklın sınırlarını aşmaktadır.

*Razê dehrê ji sipîhrê tu nizanî bi cedel
Hikmetê Dawer e tu j'hikmetê Dawer meke behs¹⁶⁶
Cedelle anlayamazsın âlemin sınırını feleklerin seyrinden
Allah'ın takdir ve hikmetidir söz etme artık hikmetinden*

Melayê Cizîrî, evrenin sınırlarından, feleklerin değişim ve deveranına; mukadderatın ardı ardına ve türlü şekillerde tezahür edişinden, zamanın afet ve felaketlerinden hiçbir şeyin basit bir mücadele ve salt tartışma yoluyla öğrenilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Sır gibi görünen her bir ilahî fiil Allah'ın takdir, tedbir, tanzim ve hikmetiyle vuku bulmuştur. Çünkü Allah Dawer'dir. Yarattığı ya da yaptığı hiç şey hikmetten yoksun değildir. Kulun Allah'ın hikmetli fiillerini tartışma konusu yapması aklın

¹⁶⁰ Emin Narozi, *Melayê Cizîrî Diwan* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2012), 357.

¹⁶¹ Cizîrî, *Diwan*, 50.

¹⁶² Cizîrî, *Diwan*, 53.

¹⁶³ Narozi, *Melayê Cizîrî Diwan*, 357.

¹⁶⁴ Cizîrî, *Diwan*, 111.

¹⁶⁵ Narozi, *Melayê Cizîrî Diwan*, 369.

¹⁶⁶ Cizîrî, *Diwan*, 153.

karı da kulun hakkı da değildir. İnsana düşen rıza göstermek ve teslim olmaktır. İnsanın Allah'ın fiillerinin sırlarına ermesi imkân dahilinde değildir. Onun yaptıklarında sır dolu bir ustalık vardır.

Melayê Cizîrî, Allah'ın fiillerindeki akıl sır ermez ustalığını üstün kudretine bağlamıştır. Ona göre Allah, hiçbir şeyi abes yere yaratmadığı gibi plansız ve programsız da yapmamıştır. Bir Meşşate titizliğiyle yarattığını yaratmış, yaptığını yapmıştır. Meşşate Kürtçede titizlikle gelini süsleyen demektir. Cizîrî, Allah'ın kusursuz yaratılış eylemini Meşşate¹⁶⁷ ismiyle formüle etmiştir. Meşşate, Cizîrî'nin Allah'a atfen kullandığı Kürtçe isimlerden biridir. Cizîrî'ye göre Allah *Meşşate'*dir. Yani yarattığını bir amaç ve hikmet üzere yaratandır, hiçbir kusura mahal vermeyendir. Yaptığını en güzel ve kusursuz şekilde yapandır. Allah'ın yaratılış kanunu, şaşmaz bir tedbir ve ezeli bir hikmete dayalıdır. Meşşate hem bir isim hem de müsemmanın varlığının delili olan bir sıfattır. Allah'ın varlığına tanıklık eden en somut delil de müşahede âlemidir. Kâinata müşahede edilen her bir kusursuz detay kemal sahibi olan Allah'ın varlığının ve azametinin delilidir. Aşağıdaki dizeler Cizîrî'nin bu minvaldeki düşüncesine güzel bir örnektir.

Hûn nebên Meşşateî xef daniye

Hemqeran kir xal û nîanê xelet¹⁶⁸

Demeyin Meşşatenin sevgiliyi gizlice süslediğini
Bir arada koymamıştır yanlışlıkla nişan ve benlerini

Melayê Cizîrî, Allah'ın yaratılıştaki maharetini en nadide eseri olan insan üzerinden ifade etmiştir. Ona göre Allah, ezeli güzelliğin yaratıcısıdır. Yaratılan her bir yaratılmış onun azamet ve ezeli oluşunun delildir. Her bir eser müessir olan Allah'ın kudret ve azametinin birer tecellisidir.

Meşşateê husna ezel çengalê zulfan tabi da

Da 'işqi hil bit pêli pêl qelbê me pê cellabi da¹⁶⁹

Zülüflerin çengelini tuzak yapmış ezeli güzellik Meşşatesi
Ki esir etsin ona gönlümüzü dalga dalga kıskırtısın aşkımızı

Melayê Cizîrî'nin *Meşşate'*den kastının gelin süsleyen kadın değil Allah 'tır. *Meşşate'*nin Allah'a atfen kullandığının en önemli delili Allah'ın has bir sıfatı olan Husnâ Ezel'e izafe etmesidir. Buna göre *Meşşate* yarattığın en güzel yaratıp süsleyendir. Allah ezelden beri yarattığı her varlığa şekil verendir. Cizîrî'nin ifadesiyle "*Neqqaşê Ezeldir.*" Neqqaşê Ezel, sözcük anlamıyla her şeye ezelden şekil ve suret veren, onların asıl fitrat kimliklerini oluşturan ve kendine özgü simalarını yoktan yaratan kişi demektir. Melayê Cizîrî'ye göre Allah, sevdiğinin güzelliğini yaratan, ona eşsiz çekicilik verendir.¹⁷⁰ Cizîrî aşağıdaki dizelerde Allah'ın yoktan yaratma kudretini ve mahlukat üzerindeki yansımaları şu şekilde ifade etmiştir.

Neqqaşê ezel ismê Cemâlê ku nivîsî

Herfên te mucesseme ji surê taze reşandin¹⁷¹

Nakkaşı ezel yazmaya başlayınca Cemâl ismini
Yeni bir güzellikle serpti mücessem harflerini

Melayê Cizîrî'ye göre Allah tüm varlıkların Meşşate'sidir. Görünen alemin olduğu gibi gaybî olanın da *Neqqaşê Sermeşqa Qidem* (Ezeldeki Kitabe Düsturunun Nakkaşısıdır.) Cizîrî, âlemde gözlemlenen varlıkların hatta ezeli bilgisinde yer alan yokların tek nakkaşı Allah olduğunu şu şekilde dizelerine işler.

¹⁶⁷ Narozî, *Melayê Cizîrî Diwan*, 398.

¹⁶⁸ Cizîrî, *Diwan*, 331.

¹⁶⁹ Cizîrî, *Diwan*, 401.

¹⁷⁰ Zivingî, *el-'Akdu'l-cevheri fi şerhi Diwani's-Şeyhi'l-Cezerî*, 672.

¹⁷¹ Cizîrî, *Diwan*, 479.

*Nûr in ji ser hetta qedem neqqaşê sermeşqê qidem
Pê zeyyinand lewhê 'edem her yek bi yek dî çeşne da'¹⁷²
Ezel kitabetinın Nakkaş'ı baştan ayağa o nurlu harflerle
Süsledi onlarla âdem levhasını ahenk içinde birbiriyle*

Melayê Cizîrî'nin tasavvurunda Allah'ın nakkaşlığı yaratmasıyla ilgilidir. O, her şeyden önce eşsiz bir yaratıcıdır. Cizîrî, Allah'ın yaratıcı vasfını Kürtçe Kirdigâr ismiyle ifade etmiştir. Kirdigâr, Cizîrî'nin Allah'a atfettiği Kürtçe esmâ'dan biridir. Klasik Kürtçe kullanımında Kirdigâr, yokluktan varlığa çıkaran, yaratma eylemiyle eşsiz ve benzersiz olan anlamındadır.¹⁷³ Kirdigâr, Arapça Hâlık isminden mülhem bir isimdir. O, Kirdigâr ismini daha çok Allah'ın ezelden beri yaratıcı vasfıyla muttasıf olduğu bağlamında kullanmıştır.

*Ew bu murada Kirdigar lew kir îrade'w ixtîyar'¹⁷⁴
Böyle takdir etmiş Halık ezelde böyle tecelli etmiş irade
Ona göre Allah'ın Kirdigâr oluşu 'Sani'î Qadîr' oluşundandır. Allah, San'î Qadîr'dir Yani Kadir yaratıcıdır.*

*Selama Sani'ê Qadîr Melayê Cizîrî da pê mu'teber bî
Muferreh bit mel ê xatir peyapey lê mukerrer bî
Ji cama xatirê 'atir me jê ayînê enwer bî'¹⁷⁵
Ey Melayê Cizîrî! Sani-i Kadirin selamıyla kokulanmış olasin
Devam etsin bu hoşnutluk gönlün bizden hoşnut olsun
Hatırlı bardaktan gönül aynamız daha çok aydınlansın*

Melayê Cizîrî, tasavvuf lisanıyla Tanrısını tasvir etmek için birbirinden farklı nitelemeler kullanmıştır. Kullandığı her bir isim-sıfat Allah'ın bir yönünü açıklamaya yöneliktir. Ona göre Allah, her varlığa fitratına uygun şekil ve şemail veren Meşşâte olduğu gibi her şeyi kudretiyle tasarlayan, belli bir amaçla şekillendiren yaratılan her yaratılmışın aslını levh-i mahfûz'da kayıt altına alan Kâtib'dir. Cizîrî, Allah'ın Kâtib oluşunu şu dizelerle ifade etmiştir:

*Katib qelem dîsa gerand ismek ji isman sewwirand
Kursî ji nûrê afirand cennetê xuld û sidere da'¹⁷⁶
Kâlemi yeniden gezdirdi Kâtib bir isim tasvir etti isimlerden
Yarattı kursiyi ve huld cennetiyle sidereti müntehayı nurdan*

Sözcük anlamıyla Kâtib, yazıcı demektir. Kâtibin yazıcıdan anlam farkı, bir tek önemli ve karar niteliği taşıyan fermanları yazan demektir. Cizîrî Kâtib ismini kader bağlamında Allah'a atfetmiştir. Yani herkesten saklı olanı bilip kayıt altına alan anlamındadır. O Kâtib ismini insanın kaderini ezelden yazan kişi anlamında Allah'a atfetmiştir.

*Ev ayetê nurê ji Melayê Cizîrî re ku nivîsî
Katib ji surê nuqte bi zerabê feşandin'¹⁷⁷
Nurlu olan bu ayeti Melayê Cizîrî için yazdığında
Kâtibin altın suyu göründü nokta üstünde*

¹⁷² Cizîrî, *Dîwan*, 851.

¹⁷³ Narozi, *Melayê Cizîrî Diwan*, 392.

¹⁷⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 859.

¹⁷⁵ Cizîrî, *Dîwan*, 894.

¹⁷⁶ Cizîrî, *Dîwan*, 766.

¹⁷⁷ Cizîrî, *Dîwan*, 480. Cizîrî'ye göre Allah kudretin Kâtib'idir. Cizîrî, bu minvaldeki düşüncesini şu dizelerle ifade etmiştir: "Binê nûnên li ser sadan ku Katib goşe lê badan Seraser qafî ta qaf e rimûza Hikmetu'l-eynê" (Bak gör Kâtib nasıl kıvrılarak yazmış nunu iki sad üzerine Baştanbaşa kaf'tır remizleri muğlâk vermiş Hikmetu'l-eynine) Cizîrî, *Dîwan*, 766.

Melayê Cizîrî, Kâtib ismini farklı bağlamlarda Allah'a atfetmiştir. Ona göre Allah, her şeyin ilk yaratıcısı olması hasebiyle Kâtib'dir. Kâinatın işleyiş düzeninde var olan kanunun koyucu ve mahlûkatın hayatında deveran eden nizamın nazımı anlamında Kâtib'dir. "*Katibê hüsne*" dir. Hem ilk yaratmada hem de her daim yaratmada tek Kâtib'dir. Cizîrî, Allah'ın farklı Katib'liğini şu şekilde ifade etmiştir:

*Miskê reşandî ez dibêm wan nuqteyan hin bûne kê
Lê xettê reyhanî li dêm Katib ji nû î'rabî da*¹⁷⁸
Eksilse de yüzündeki benler yine dağıtır misk kokular
Almış yine Kâtipten irabını benlerindeki reyhani hatlar

Melayê Cizîrî'nin tasavvurunda Allah, ilk Kâtib olduğu gibi¹⁷⁹ aynı zamanda katipliğinde kusur bulunmayandır. Katipliği hem bilineni hem de bilinmeyi ihata eden *Katibê Xeybê*,¹⁸⁰ dir. Yarattığını güzellikle yaratan ve en güzel şekilde tasarlayan *Katibê Husnê*¹⁸¹dir. Yazdığı ve takdir ettiklerinde hiç kimseye muhtaç olmayan *Katibî Samed'tir*. Yaratmadan önce her şeyi Levh-i mahfûz'da yazan *Kâtib-i Ezel'dir*.¹⁸²

Melayê Cizîrî, Allah'ı nassın esmâsıyla isimlendirdiği gibi kıyasen uygun gördüğü isimlerle de adlandırmıştır. Bu hususta da en çok kullandığı isimler Kürtçe isimlerdir. Melayê Cizîrî'nin Allah'a atfetmekte beis görmediği Kürtçe isimlerden biri de Amirzigâr ismidir. Amirzigâr Kürtçe anlamıyla Ğaffâr Arapça ismin karşılığıdır. Klasik Kürtçede Amirzigâr, başıslayan ve rahmeti gazabına galebe çalan kişi demektir.¹⁸³ Amirzigâr, günah işlemekten ümitsizliğe düşen kulun imdadına yetişen başıslayandır. Cizîrî, Ğaffar isminden mülhem Allah'ı Amirzigâr olarak tavsif etmiştir.

*Xerqê deryayê gunah î'n teşneê lutfê heq î'n
Rahmetê Amirzîgar û şefqê Xeffari bes*¹⁸⁴
Batmışız günah denizinde susamışız lütfuna hakkın
Bu yolda yeter bize rahmeti Gafur ve Gaffar olanın

Cizîrî'nin tasavvurunda Allah gazaptan çok rahmet ve merhamet Tanrısıdır. Kul, gırtlacağına kadar günah denizinde boğulmayla yüz yüze kalsa da rahmetiyle Rahim, mağfiretiyle Ğaffâr ve Amirzigâr olan Allah'tan ümit kesmemelidir. Allah, günah deryasında fena bulmuşların tek ümididir. Allah kulunu yoktan yarattığı gibi başıboş ve sahipsiz bırakmayandır.

Sonuç

Asıl adı Molla Ahmed el-Cizîrî olan Melayê Cizîrî, şarkın önemli mutasavvıflarındadır. Şark ilim geleneği gereği birçok İslamî disiplinle hemhal olmasına rağmen asıl uzmanlık alanı tasavvufur. Tasavvuf meşrebi Nakşîbendilik olan Melayê Cizîrî, akidede Eş'arî'dir. Farklı branşlara dair fikirlerini tasavvuf terminolojisiyle ifade eden Cizîrî, kelamın ontoloji, epistemoloji ve özellikle teolojiyle ilgili düşüncelerini tasavvufi zaviyeden ele almıştır. Tasavvuf felsefesi, akide ve ahlaka dair düşüncelerini de şark tasavvuf literatürünün şaheserlerinden kabul edilen Divan adlı eseriyle ardıllarına miras bırakmıştır. Divan'da dikkat çeken hususlardan biri ulûhiyet gibi kalamî bir problemi konu edinmiş olmasıdır. Hem metodolojik hem de epistemolojik açıdan birbirine mesafeli olan tasavvuf ve felsefeyi aynı konu bağlamında konuşurmak izaha vareste bir konudur. Çalışmada iki disiplinin zaviyesinden aynı konu ele alınmıştır.

¹⁷⁸ Cizîrî, *Dîwan*, 17.

¹⁷⁹ Turan, *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*, 29.

¹⁸⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 854.

¹⁸¹ Cizîrî, *Dîwan*, 851.

¹⁸² "*Ew destxetên Katib Samed Wahid li ser lewha Ehed Neşek reşandî bê'eded ce'da Cemâlê şane da*" (Ehadiyet levhasındaki el yazmasıdır Kâtibi Samed'in yazdığı Allah sayısız nakışlarla süsleyip düzene koymuş güzelliği) *Cizîrî, Dîwan*, 861.

¹⁸³ Narozi, *Melayê Cizîrî Divanı*, 371.

¹⁸⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 291.

Melayê Cizîrî, Divan'ında kelimanın üç konu başlığından olan ulûhiyet, nübüvvet ve ahirete dair düşüncelerini tasavvufi bir bakış açısıyla ele almıştır. kelimanın usûl-i selâse'si diye bilinen üç konu başlığından da en fazla uluhiyet ve uluhiyetle alakalı konuları şiirlerine işlemiştir. Melayê Cizîrî, varlık ve uluhiyet anlayışı vahdet-i vücûd doktrini ekseninde ele almış, Allah tasavvurunu da Esmâ-i Hüsnâ üzerinden inşa etmiştir. Bu bakımdan Melayê Cizîrî'nin Allah tasavvuru, esmâ merkezlidir desek yeridir. Ona göre Allah'ı tanımanın en sağlıklı yolu Esmâ-i Hüsnâ'dır. Her bir isim Allah'ın birer tecellisidir. Kâinata tecelli eden kevnî ayetlerin sözel formudur. Allah'ın varlığı ve birliğinin delil olduğu gibi mahlûkat üzerindeki tecellisinin de tezahürüdür. O, Allah'ın ontolojik farklılığını, birliğini, kâinat üzerindeki tasarrufu ve insanla olan münasebetini birbirinden farklı isimlerle temellendirmiştir.

Melayê Cizîrî, uluhiyet gibi bir meseleyi Esmâ-i Hüsnâ üzerinden temellendirmede tasavvuf meşrebinin ilkelerine sadık kalırken itikadî mezhebinin paradigmasını da sarsmamaya gayret gösterdiği görülmektedir. Bununla beraber mezhep içi özgünlüğünden de taviz vermemiştir. Yeri geldiğinde tasavvufta selefi İbn Arâbî'ye, itikatta ise mensubu olduğu Eş'arî kelimacılara muhalefet etmiştir. Kürt dilinin semantik gücünden yararlanan Cizîrî, birini diğerine feda etmeksizin her iki branşı aynı amaç doğrultusunda işlevsel kılmıştır. Tasavvuf zaviyesinden problemlere yaklaşırken meramını kelimelerin gücüyle ifade etmiş, ehl-i sünnetin yaklaşımına yakın bir duruş sergilemiştir.

Cizîrî'nin mezhep için özgünlüğünü konuşturduğu konulardan biri ilahî isimlerdir. O, mensubu olduğu Ehl-i Sünnetin ekseriyetinde hâkim olan tevkîfilik tercihine alternatif kıyâsîlikten yana görüş belirtmiştir. Esmâ nazariyesinin kıyâsîliğini tescilleyen delillerden biri ana diliyle Allah'a attettiği Kürtçe isimlerdir. O, yer yer nassın esmâ listesinde yer alan ilahî isimleri Kürtçe karşılıklarıyla Allah'a attettiği gibi köken itibarıyla mahza Kürtçe olan isimleri de izafe etmekte bir beis görmemiştir. Nassın esmâ listelerinde yer almayan dördü Arapça, altısı Kürtçe olmak üzere toplamda dokuz ismi Allah'a izafe etmiştir. Cizîrî için en önemli itikadî konu Allah'tır. Allah'ın varlığı ve birliğine dair en sahih kaynak ise esmâsıdır. O, Allah tasavvurunu esmâ üzerinden temellendirirken ne mezhebi mensubiyeti gözetmiş ne de muhalif görüşlerden yararlanmayı ihmal etmiştir. Eş'arî olmasına rağmen Mutezile gibi kıyâsîliği uygulamıştır. Bu duruşuyla mezhep içi özgünlüğe sahip olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd b. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-amarife, 2009.
- Akîl, Akîl Hüseyin. *Mevsuetu Esmâ'i'l-lahi'l-Hüsnâ*. 12 Beyrut: Daru İbni Kesîr, 2009.
- Alkış, Abdurrahman. "Di Dîwana Melayê Cizîrîyê Cizîrî de Mertebeyên Wucûdê" (Cizîrî'nin Divanında Varlık Mertebeleri) ". *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyu*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Arvas, Hamdullah. "Ta'lim-i Esmâ": Dil Teorileri Bağlamında İlâhî Mânaların İsimlendirilmesi Meselesi". *Kader Dergisi* 18/2 (2020), 500-538.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *Uşûlü'd-dîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1. Basım, 1967.
- Bey, Muhammed Emîn Zeki. *Meşahiru'l-Kurd ve Kürdistan fi ahdi'l-İslamî*. Mısır: Matbaatü's-Saâde,, 1947.
- Beyhakî, Ebu Bekr. *el-Esmâ ve's-sifat*. thk. İmamuddîn Ahmed-Haydar. Beyrut: Dâru'l-Kutübü'l-İlmiyye,, 1985.
- Bidlîsî, Şerefxan. *Şerefnâme*. Erbil: Matbaatü vezaretü't-terbiyye, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şâhîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 6 Beyrut: Dar İbn Kesîr, 1987.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitap Evi, 2009.
- Cizîrî, Abdusselam. *Şerhu Diwanu's-şeyhi'l-Cezîrî*. Duhok: Sipîrêz, 2014.
- Cizîrî, Molla Ahmed. *Dîwan*. Şam: Daru Nuru's-Sabah, 1996.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-. *el-İrşâd ilâ kavâti 'i'l-edilleti fi uşûli'l-i'tikâd*. Beyrut: Darü'l-ma'rife, 1985.

Doru, Nesim. "Tasavvuf Felsefesinin Meseleleri Işığında Melayê Cizîrîyê Cizîrî'nin Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*. 335-347. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Doskî, Muhammed Emin. *Şirovekirina Diwana Melayê Cizîrîyê Cizîrî*. Duhok: Sipîrêz, 2007.

Doskî, Tahsin İbrahim. *Şerhu Diwani's-Şeyh el-Cezeri*. Duhok: Sipîrêz, 2015.

Erkol, Ahmet. "Cizîrî'nin Divanında Akıl Eleştirisi". *Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-. *el-İstihsan fi İlmi'l-Kelam*. thk. Muhammed Emin ed-Dennavi. sad. el-Lum'a. Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2012.

et-, Teftâzânî Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Âkâid*. thk. Ali Kemal. Beyrut: Dâru İhyau't-turas el-Arabî, 2014.

Fâris, İbn. *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğa(ti'l-'Arabîyye ve mes'âlihâ ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*. Beyrut: Daru'l-ilm li'l-mulayin, 1986.

Fîrûzâbâdî, Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muhtâ*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Mağşadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*. thk. Bessam Abdvahham el-Canî. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2003.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-İktisad fi'l-İ'tikad*. Kahire: Daru'n-Nasaair, 2009.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *TDV İslam Ansiklopedisi* 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hâlimî, Ebu Abdullah el-. *el-Minhâc fi Şuubi'l-İmân*. nşr. M. Hilmi Fûde. Beyrut: 1979.

Hamevî, Alî el-Feyyûmî el-. *el-Mişbâhu'l-münîr*. thk. Abdülazîm eş-Şinâvî. Beyrut: Dâru kutub, 1278.

Hemedânî, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. ed. Mahmud Muhammed el-Hudayrî, thk. Abdülkerîm Osman. 2 2. Kahire: Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li't-Te'lîf ve'l-Enba' ve'n-Neşr, 1965.

Hemevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Yâkût el-. *Mucemu'l-udebâ* thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1993.

İbn Münzir, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn el-. *el-Mevâkıf fi 'ilmi'l-kelem*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.

İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Halil Aytanî. Beyrut: Daru'l-Marife, 2005.

Kam, Ferid-Ayni, Mehmet Ali. *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi / Vahdet-i Vücut ve Panteizm / İbn Arabî'yi Niçin Severim*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Kavak, Abdulcebbâr. "Melayê Cizîrîyê Cizîrî'nin Divan Şerhleri Arasında el-İkdu'l-Cevherî fi Şerhi Dîvani's-Şeyhi'l-Cezeri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 56-61.

Kurdo, Qanatê. *Tarîxa Edebyeta Kurdî*. Stockholm: Weşanên Roja Nû, 1983.

Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-. *el-Câmi 'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 5 Beyrut: Dar ihya turasu'l-Arabî, ts.

Mikail, Nayif Tahir. *eş-Şeyhu'l-Cezeri nahcuhü ve 'akîdetühü min hilali diwanihi's-şi'ri*. Duhok: Spîrêz 2005.

Muhammed, Halid Cemîl. *Melayê Cizîrîyê Cizîrî Sevgi Ve Güzelliğın Şairi*. çev. Ümit Demirhan. İstanbul: Hivda Yayınları, 2008.

Narozî, Emin. *Melayê Cizîrîyê Cizîrî Diwan*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2012.

Öz, Ruhullah. *Sufinin Akidesi (Molla Ahmed el-Cizîrî Örneği)*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2005.

Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-. *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*. thk. Seyyid Muhammed Bedreddîn Ebu Firâs el-Halebî. Mısır: el-Matbaatü'ş-Şerkiyye, 1323.

Şahâtâ, Zeyn Muhammed. *Esmâu'llahi'l-hüsnâ mine'l-Kur'âni'l-Kerim ve'l-Hadisi-sahih*. Kahire: Daru Hudr, 1997.

Şirko, Belic. *el-Kadiyyetü'l-Kurdiyye*. Mısır: Matbaatü's-Se'ade, 1930.

Teftâzânî, Sa'düddîn et-. *Şerhu'l-Makâşid*. Beyrut: 'alemü'l-kütüb, 1979.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir et-. *Keşşâfü Islâhât'ifünûn ve'l-ulûm*. thk. Ahmed Lütfü Abduldebi. Kahire: Dâru Sâdır, 1963.

Topaloğlu, Bekir. "Kuddûs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/314-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Topaloğlu, Bekir. "Mevlâ". *TDV İslam Ansiklopedisi* 29/440-441. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Topaloğlu, Bekir. "Samed". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/67-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Topaloğlu, Bekir. "Vehhâb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/610-611. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Turan, Abdalbaki. *Melayê Cizîrîyê Cizîrî Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Nûbihar, 2010.

Wensinck. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. London: Biril, 1936.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-. *İştikâku esmâ'illâh*. thk. Abdülhüseyin el-Mübarek. Beyrut: Daru'l-fikr, 1986.

Zivingî, Ahmed. *el-'Akdu'l-cevheri fi şerhi Diwani's-Şeyhi'l-Cezerî*. 2 Şam: Daru Nuru's-Sabah, 1996.